

**ידע או מיומנות
בלימוד תורה שבעל פה
מה עדיף?**

הרב יצחק נריה

ידע או מיומנות בלימוד תורה שבעל פה מה עדיף?

תקציר

המאמר מבקש להוביל שינוי במטרות הלימוד בתושב"ע בישיבה התיכונית. ממטרות אשר עיקרם מיומנות. אל מטרות אשר ענינן ידע! המאמר סוקר את היתרונות והחסרונות ומציע כמה חלופות ידע לבחירה של כל ישיבה.

הרב יצחק נריה, בוגר מחזור ח' מתכנית עמיתי עתיד, משמש כראש הישיבה התיכונית אור עציון. בעבר שימש כראש כולל תורה מציון במונטריאול. בוגר ישיבת ההסדר אור עציון ומוסמך לרבנות.

חלוקה לפרקים

1. פתיחה
2. הבעייתיות מצד התלמיד
3. הבעייתיות מצד המלמד
4. הגישה ההלכתית
5. מבנה מפורט של התכנית כולל כמה מודלים
6. דוגמא לשיטת לימוד המוצגת בענייני תפילה

עמותת עתיד הינו מוסד עצמאי המטפח חשיבה, אסטרטגיות ומיני מדיניות חדשים ומשמעותיים בנושאים המכריעים העומדים בפני החינוך הדתי. התכניות ארוכות הטווח של עתיד כוללות את תכנית עמיתי עתיד, תכנית הכשרה למחנכים דתיים ולמנהיגים חינוכיים עתידיים; תכנית ה"עתודה", העובדת עם סטודנטים דתיים לאומיים בולטים, המתכננים את עתידם המקצועי בתחום החינוך; יוזמות לקידום והענקת מקום משמעותי לאמנויות בחינוך התורני; הצעות לרפורמות בבתי הספר; פרויקטים לפיתוח מוסדיים ומקצועיים בשיתוף עם בתי ספר מובילים בארץ ובתפוצות; ומחלקה למחקר ופרסום.

תכנית עמיתי עתיד מבקשת לשפר את היכולות המקצועיות והמיומנויות של מורים בחינוך הדתי בתכנית שאורכת שנתיים. עד עשרים מורים ומורות דתיים צעירים מכל רחבי הארץ מקבלים מילגות בזמנית. התכנית כוללת סמינרים, קבוצות עבודה, הנחיה של מחנכים בכירים, ומחקר ופרסום של מאמרים, מחקרים ותכניות לימודים. תכנית עמיתי עתיד פועלת להעלאת מיומנויות מורים ולפיתוח מנהיגות חינוכית בחינוך הדתי בארץ.

www.atid.org

ידע או מיומנות

פתיחה:

כדרכם של רמ"ם בשיבות תיכוניות, ערכנו לפני זמן מה ישיבת צוות. הנושא שעמד לדיון היה: מהן המטרות הלימודיות אותן אנו מצפים מתלמידנו להשיג בתום לימודיהם בישיבה. אחרי הכל, תלמידנו נמצאים בישיבה ארבע שנות לימודים תמימות, בהן הם לומדים ומתחנכים, נבחנו ושוכחים, האם יש לנו מטרות מובהקות אותן אנו מצפים ליישם ולקראתן אנו חותרים? הדיון התארך, הסתעף, ידע עליות ומורדות, כעס וויכוחים רמים, בסוף הדיון הצלחנו להסכים על כמה נושאים. אחד מהם היה, אודות המטרה שלנו בלימוד הגמרא. והיא: בחור בסוף כיתה יב' יידע להכין דף גמרא לבד¹.

כל הרמ"ם, תמכו במטרה זו. היו מהם אף שטענו שניתן להגיע למטרה זו כבר בכיתה י'. ובכיתה יב' אנו צריכים לשאוף לידע ומיומנות של הכנת ראשונים ואחרונים, אך כדרכם של דיונים, כדי להגיע לעמק השווה, סיכמנו על כך שבכיתה יב' תלמיד צריך לדעת להכין דף גמרא לבד. בסיכום הדיון כולנו היינו מרוצים. אכן, כך הרגשנו, עשינו צעד גדול בדרך למעלה.

כאשר באים לפרוט מטרה זו לתכנית יום יומית, יוצא, שעל התלמיד להכיר כמה שיותר סוגיות, סגנונות, שקלא וטריא, מושגים, ביטויים, ארמית וכו' וכו'. כמעט כפי שמגדיר זאת המפמ"ר בחוזר המצוטט², וכפי שרואים זאת רבים מהעוסקים בחינוך, המטרה- הכנת דף באופן עצמאי.

למרות האמור לעיל, ועל אף היותי שותף לאותה ישיבה, אני מבקש במאמר זה לטעון כי אנו שוגים. מטרה זו, עם כל חשיבותה, יש בבסיסה טעות יסודית, אשר מציבה את המיומנות לפני הידע³, אשר על כן, עדים אנו לתופעה מצערת - תלמידנו יוצאים קרחים מכאן ומכאן. אין להם על פי רוב את המיומנות הנדרשת נוסף לכך הם גם חסרי ידע, לפעמים אף הבסיסי ביותר. לכן,

¹ השווה לדבריו של ד"ר קרניאל, בתוך מאמרם המפורסם של שמעון וייזר ומרדכי בר לב. "הוראת תלמוד בישיבות התיכוניות קשיים וסיכויים" פורסם בביטאון 'ניב המדרשה' כב-כב במאמר זה מגדיר ד"ר קרניאל את המטרה של לימוד הגמרא, [לטענתו, מכיוון שלא נמצאת הגדרה רשמית למטרת לימוד הגמרא הוא מציע את מבחן ה- unseen. אמנם המפמ"ר הרב שמעון לוי שליט"א מציב זאת כמטרה ברורה בתכנית הלימודים בתורה שבע"פ ובתלמוד [המאמר ניתן לעיון באתר החמ"ד] "בעזרת לימוד התלמוד יקנה התלמיד כלים שיכשירוהו ללימוד עצמי."

² במאמר שם:

4.2 תלמוד

המטרות החינוכיות בתחום ההכרה בהוראת התלמוד מכוונת לכך שהלומד יכיר את דרכי הלימוד בו, את דרכי המחשבה והעיון בו ואת המושגים והמונחים המצויים בתלמוד, ויוכל להשתמש בידיעותיו אלה בלימוד סוגיות חדשות.

מונחים ומושגים ושימוש במהלך הסוגיה:

1. מונחים בקשר למשנה ולברייתא ובקשר לחכמים המוזכרים בהן.
2. מלות שאלה לבירור ההלכה.
3. מונחי הבאה של מקורות.
4. מונחי פתיחה לקושיות ולשאלות.
5. מונחי פתיחה לתירוצים ולהסקת מסקנות.
6. מונחים לבעיה שלא נפתרה.
7. מונחים בפסיקת הלכה.
8. כללי פסיקה.

ועוד עי"ש

³ בשיחה אשר קימתי עם הרב אהרון אדלר מייסד וראש ישיבת [לשעבר] נר תמיד בחשמונאים, הוא האיר את עיני בכמה תובנות, בין היתר הוא הסכים עימי לחלוטין שיש לשנות את המטרה! לא יכול להיות שמטרת הלימוד תהיה כלים להכנת דף גמרא.

טענתי היא כי יש לשנות את המטרות של הלימוד ממטרות אשר עניינן מיומנות אל מטרות אשר עניינן ידע. ידע זה, לטענתי, יוביל בהכרח למיומנות הנדרשת ואף מעבר לכך.⁴

ישנה בדיחה ישיבתית מפורסמת אשר מי שמכיר את עולם הישיבות היטב, יודע עד כמה היא נכונה ואמיתית. הבדיחה היא מה ההבדל בין 'למדן' לבין מי ש'יודע ללמוד'? [שניהם תארים מכובדים בעולם הישיבות] התשובה היא ש'למדן' אשר לומד סוגיא שיש עליה חידוש של ר' חיים מבריסק, ידע לצטט ולהסביר את החידוש של ר' חיים. לעומת זאת מי ש'יודע ללמוד' ידע לומר ש... 'יש על זה ר' חיים...'

המצב ברוב הישיבות תיכוניות הוא שהתלמידים כלל לא שמעו את שמו של ר' חיים.⁵ לכן אם לא נשנה את מטרות הלמידה באופן מידי נמשיך להצטער על כך שאנחנו לא מצליחים אפילו לגדל תלמידים שיודעים ללמוד.

אני מציע את המאמר לפני רבנן ותלמידיהן, העוסקים בחינוך והוראה, ואני מקווה שהקוראים יסכימו עם דברי. על אף שאולי אין בהם חידוש יש בהם חידוד והדגשה.

הבעייתיות מצד התלמיד:

כדי לבחון את המצוי, ולהשוות אותו לרצוי, ננסה להביט בתכנית הקיימת ובמציאות המתהווה ממנה מתוך מה שעובר על התלמיד בשנות לימודיו בישיבה:

תלמיד ממוצע מגיע לישיבה תיכונית כאשר מאחריו שנתיים או שלוש של לימוד תושבע"פ. בחלק מחטיבות הביניים לומדים מתוך גמרות ממש פרקים כ"אלו מציאות" או "המפקיד" וכן פרקים מסוימים ממסכת ברכות. בחלק מחטיבות הביניים התלמיד אינו רואה גמרא ממש אלא צילום של דף או חוברות אשר עוסקות בנושאים מתוך הפרקים הנ"ל.

לא פעם, אנחנו נתקלים בתלמידים אשר מגיעים לכיתה ט' - בה הם אמורים לעסוק בלימוד הגמרא כעיסוק המשמעותי ביותר במערכת השעות- עם יכולת ההתמצאות מדאגה מאוד. אפילו דברים בסיסים כגון הדף והמבנה שלו, אינם נהירים להם. מושגים כמו עמוד א' ועמוד ב' אינם מוכרים, שלא לדבר על מיקומם של רש"י ותוספות על הדף. תופעה מדאגה נוספת היא, תלמידים אשר אינם יודעים כלל לקרוא כתב רש"י.

אבל נתמקד בתלמיד הממוצע,⁶ הנה הוא מגיע לישיבה התיכונית, בשיעור הראשון הוא כבר מקבל גמרא ליד. רוב התלמידים אחוזי התרגשות ושמחה ובעיקר הרגשה שהם מצטרפים לקהילת הלומדים היהודית מדורי דורות אשר עיקר עיסוקם היה בלימוד ומפרשיו.⁷

הוא מתחיל את לימודיו בחוויה מיוחדת מאוד, הוא טובל בים התלמוד כאשר חוף המבטחים הראשון הנקרה בדרכו הוא צלצול הפעמון, המבשר על ההפסקה. אבל כבר בשיעור הראשון, הר"מ מסביר לו את המטרת הלימוד בזו הלשון: "נכיר את הגמרא, את רש"י ואת תוספות. נעיין בראש"

⁴ כדברים האלו ממש אמר לי הרב אדלר בשיחה הנ"ל 'הידע והעיסוק יביא את המיומנות'.

⁵ לצערי, הוא בחברה טובה של עוד גדולי ישראל ששם לא מוכר לתלמידים

⁶ אחת הבעיות הקשות של דיונים ומאמרים מעין אלו נעוצה בכך שחלק מהכותבים מתמקדים בקצוות, העליונות והתחתונות, במקום לעסוק במרכז, לכן עם כל הקושי והעניין, אני אנטוש את הקצוות ואעסוק במרכז- בתלמיד הממוצע. הרב אהרון אדלר אמר לי בשם הגרי"ד סולוביצ'יק שגם על מורה העומד מול כיתה נאמר "דע לפני מי אתה עומד"

⁷ אני מתכוון לכך במלוא הרצינות ובלא שמץ של ציניות. אני באמת חש בזאת למרות החצנה של זלזול לכאורה מצד התלמידים.

וברמב"ם בריטב"א ובמאירי, בשו"ע ונושאי כליו, אך בעיקר נלמד איך ללמוד. אנחנו רוצים ומצפים שבסוף כיתה יב' אתה תדע להכין דף גמרא לבד.

וכאן הבן שואל, בשלב זה את עצמו: "למה? האם אין נושאים או עניינים שעלי לדעת מעבר למטרה נכבדה זו? האם הכל מיומנויות? ומה אם אני יודע להכין גמרא עם רש"י או שוטנשטיין או שטיינזלץ?

מה מצפים ממני בכיתה ט', מה מצפים ממני בכיתה י' ומה בכיתה יא'? האם עלי לזכור מה למדת בכיתה ט'? או שאת הכול ארכוש בסוף הדרך? "

וכך, התלמיד אכן נחשף במהלך שנות לימודיו בישיבה, להרבה מסכתות. למשל: בכיתה ט' הוא למד עשרה דפים ממסכת סנהדרין, כיוון שהר"מ שלו אוהב ישראל היה, הוא למד את פרק שני וקצת מפרק חלק, היה זה אכן לימוד מעניין.

בכיתה י' הוא למד בישיבה את מסכת שבת, כיוון שגם בכיתה י' הרב שלו אוהב ישראל היה הוא לימד אותו קצת מפרק כירה כדי שיהיה לו רקע בהלכות בישול החמורות, בפרק שביעי הם דשדשו הרבה זמן במלאכת הבורר, כך שהם לא הספיקו הרבה מעבר לכמה מלאכות.

בכיתה יא' הוא למד בישיבה מסכת בבא קמא, וכיוון שיש בגרות בסוף השנה הוא למד חמישה דפים מתחילת המסכת, קפץ לתקנות עזרא [זה יותר קל...] ועוד כמה דפים נוחים [אין הרבה תוספות], הרב שלו היה מאוד מרוצה, ציונו הסופי אותה שנה בבגרות היה שמונים וחמש.

בכיתה יב' למדו בישיבה מסכת קידושין אז התחילו כמובן מדף כט' ועסקו ב'מצוות האב על הבן'. את סוגיית 'מצוות עשה שהזמן גרמין' הוא הצליח להבין יפה ואף הלימוד היה חשוב. לאחר מכן עסקו מעט ב'האיש מקדש'. ולאחר מכן הר"ם שלו החליט, בעצה אחת עם ראש הישיבה, כי מכיוון שזו שנתם האחרונה בישיבה – כתה יב' אי אפשר שהם לא יעסקו בסוף המסכת בדיני ייחוד וכו' לכן הם למדו גם את זה. השנה בגלל העומס, ציונו הסופי בבגרות היה רק שמונים.

ואז בא ה'אנסין'. הרי לקראתו התכוונו כל השנים. זוכר הוא התלמיד את דברי הר"מ האהוב בכיתה ט' 'העיקר שתדע ללמוד גמרא', "נו, מן הסתם אני מוכן לאנסין". הוא חושב לעצמו טרם הבחינה⁸. לשם הגילוי הנאות נציין שתלמידנו החביב נבחן במהלך השנה כמה פעמים באנסין בגמרא ולמען האמת נציין שהוא די התקשה.

אבל, כאמור הרב אוהב ישראל היה, הוא ידע שהתלמיד שלו אמנם ממוצע בהישגיו, אבל הוא ילד טוב, משפחה טובה, וכו'. ולכן הגיש אותו על שבעים למרות שהממוצע שלו באנסין היה שישים. כשהגיע הרגע והתלמיד קיבל את טופס הבחינה חשכו עיניו...

התיאור הזה כידוע אינו של תלמיד מסוים אלא מאפיין את החתך הכללי של תלמידי הישיבות התיכוניות⁹. אם, כאמור, המטרה היא עמידה בהצלחה במבחן ה'אנסין', אנו צריכים להישיר מבט, ולהודות בצער שאנו רחוקים מאוד מהגשמת מטרה חשובה ויקרה זו.

⁸ בהנחה כמובן שהוא נבחן בתלמוד, ולא ניגש בסוף לתשוב"ע. מעניין יהיה לבדוק כמה תלמידים כל שנה משנים את המבחן בדקה התישעים או קודם לכן כדי לא להבחן באנסין.

⁹ אני מצטט להלן הערה ממאמר של הרב ש. לוי, המפמ"ר. שם המאמר "התמחות מקצועית בתורה שבע"פ" גם מאמר זה נלקח מאתר החמ"ד. הנתונים מדאיגים ביותר: "כאן ראוי לציין, שבימים האלה העברנו שאלון בחינה ב"קטע שלא נלמד בגמרא" לתלמידי המכוניים התורניים שליד ישיבות ההסדר המתכשרים להוראת הגמרא בישיבות תיכוניות לצורך קבלת תעודת הוראה, להוראת גמרא ותשוב"ע בכתות הגבוהות של הישיבות התיכוניות כולל כיתות יא – יב. קטע הגמרא נלקח ממסכת בבא קמא הנלמדת בכל ישיבות ההסדר, ופרקים ממנה נלמדים בישיבות תיכוניות ואף בבת"ס יסודיים ועיי"ס. קטע הגמרא כלל כרגיל משנה וגמרא שאחריה. אחת השאלות היתה על המשנה בדף ע"ד ע"ב, "גנב ע"פ שנים וטבח ומכר ע"פ

אותו תלמיד, אם וכאשר הוא מגיע לישיבה גבוהה, ישיבת הסדר או מכינה, שואל את עצמו, די מהר: "רגע, מה עשיתי שם ארבע שנים בלימוד הגמרא? כל כך הרבה שעות למדנו ואני כמעט ולא יודע כלום."

אינני בא למעט את ההישגים כמובן. התלמיד רכש מושגים וכלים אשר יעזרו לו בהמשך דרכו התורנית, ואינני מעוניין למעט בערך ההישגים הללו כהוא זה.

אך כאן, אנו צריכים לשאול את עצמנו מספר שאלות נוקבות נוספות: האם מטרה זו תואמת את ייעודו או חלומותיו של התלמיד? האם הוא באמת ימשיך ללמוד תורה כפי שאנו מייחלים מצפים ומתפללים? האם לא הכשרנו אותו כל ארבע השנים למשהו אשר לצערנו הוא לא יעשה בו שימוש? או יעשה בו שימוש מועט, במקרה הטוב במסגרת לימוד הדף היומי, אשר כידוע גם שם הוא לא נזקק לכישורים הללו של הכנת דף גמרא לבד שהרי ה'מגיד שיעור' מלמד את הדף. אם ירצה ללמוד בעצמו סביר להניח שהוא ישתמש בספרות עזר.

כדאי לדעת כי מתוך מחזור של כ - 7000 בנים המסיימים כיתה יב' במסגרות השונות של החמ"ד [ישיבות, ישיבות עירוניות, תיכונים דתיים] כ - 2000 בלבד ממשיכים ללמוד בישיבות גבוהות, הסדר ומכינות שונות¹⁰.

במהלך השנים, התלמיד הממוצע אכן נחשף לעושר העצום של תורתנו הקדושה. הוא הכיר גם מושגים שונים. אך האם יש מבנה והדרגתיות בלימוד? באופן חד משמעי ניתן לענות שלא! כי בכיתה ט' הוא עסק במסכת הזו בכיתה י' באחרת. אולי היו ציפיות שונות בכל שנה אך הר"מ, אשר עשה עבודתו נאמנה, לא הסתפק רק במינימום אלא 'הוסיף לו מדיליה סך מסוים', אשר העשיר את התלמיד, אך בשנה הבאה הר"ם הדגיש דברים אחרים לגמרי, וכן הלאה.

לשם חידוד הטענה נשווה זאת למקצוע אחר-המתמטיקה. במתמטיקה, התלמיד לומד רק מיומנות! מיומנות זו בהכרח יוצרת ידע בסיסי, החל מפעולות חיבור פשוטות עבור לחיסור כפל וחילוק, שברים, משוואות עם נעלם אחד, משוואות עם שני נעלמים, פונקציות וכו' בכל שנה מצפים ממנו ללמוד מיומנות נוספת וליישם אותה בתרגילים חדשים. למעשה המבחנים בחשבון

עד אחד או ע"פ עצמו – משלם תשלומי כפל ואינו משלם תשלומי ד' וה'. גנב וטבח בשבת, גנב וטבח לעבודה זרה. משלם תשלומי כפל ואינו משלם תשלומי ד' וה'. השאלה היתה, מדוע טבח לעבודה זרה אינו חייב בתשלומי ד' וה'? התשובה המצופה היא, כיון שהוא מתחייב מיתה על השחיטה לע"ז הוא פטור מתשלומי ממון מדין "קיים ליה בדרכה מיניה". רש"י במקום גם מסייע ללומד, וז"ל רש"י: "וגנב וטבח בשבת – פטור אטביחה דהוי מתחייב בנפשו". מזה צריך הלומד להסיק שגם הטובח לע"ז שחייב מיתה פטור מתשלומין מפני שהוא מתחייב בנפשו. כאמור הלומד צריך לקשור זאת עם המושג "קיים ליה בדרכה מיניה". לצערי היה מי שהעיר, שהשאלה לא לגיטימית, כיון שאין לצפות ממורה המתכשר להוראה לדעת את המושג "קיים ליה בדרכה מיניה". אנחנו כאמור חולקים מכל וכל על גישה זו. לדעתנו, מורה המתכשר להוראה חייב להיות לו מטען ידיעות ביניהם מושג "קיים ליה בדרכה מיניה" עליו אומרת הגמ' "זו אפילו תינוקות של בית רבן יודעין אותה", ובפרט מורה המתכשר להוראה, תלמיד מוכן להוראה שליד ישיבת ההסדר החייב בבחינה בגמרא בהיקף של 300 דפי גמרא, כתנאי לקבלת תעודת הוראה לתושבע"פ. לענ"ד, גישה זו הממעטה בדרישות מתלמידי המכונים המתכשרים להוראה הן ברמת הידיעות והן ביכולת של המורה המתכשר לנתח קטע גמרא בכוחות עצמו ולענות נכון על שאלות מבחן ה'אנסיין', היא העומדת בבסיס הבעיה של הוראת הגמרא בישיבות התיכונות ובבתי הספר היסודיים. איך אפשר לבוא בטענות לתלמידים, כאשר מוריהם אינם בקיאים ואינם שולטים בחומר הנלמד. וכדברי הגמ' במס' נדה דף ס"ב ע"ב "אמר ליה, רבי לא שנה, ר' חייא מנא ליה". ואכן, מורים ורמ"ם בפועל שמטענם בתושבע"פ גדול והם תלמידי חכמים תלמידיהם יודעים ללמוד ואוהבים ללמוד".

¹⁰ את הנתונים שמעתי גם מהרב שמעון אדלר ראש מנהל החמ"ד בבכנס ראשי מוסדות וגם ממר שמואל בורק מפ"א על החינוך התיכוני בחמ"ד

החל מהכיתות הנמוכות עד למבחן הבגרות במתמטיקה, הם כולם אנשין, שהרי על התלמיד להשליך ממה שלמד בכיתה למבחן, מהדוגמאות אותן תרגל, לתרגילים אשר לפניו. כמובן שהוא צריך להשתמש בשכלו ובמיומנויות שרכש לפתרון התרגילים. אבל ברור לו החל מכיתה א' כי החומר אותו ילמד בשנה הבאה מבוסס על מה שלמד והבין השנה, נדבך ועוד נדבך, קומה ועוד קומה עד שכל הידע שלו עומד בסוף למבחני הבגרות.

היסטוריה, לעומת זאת, היא מקצוע בו כמעט ולא נדרשת מיומנות, מעבר ליכולת הבסיסית של הבנת טקסט, שם, כמעט הכול מבוסס על ידע ולא על ידע מצטבר. למשל אם למדת תע"י של העת החדשה ונבחנת, הידע שצברת לא יעלה ולא יוריד לך כאשר תלמד ותבחן על תקופת בית שני. אם עסקת בשואה והצלחת בבגרות, זה כלל לא יעזור לך כאשר תלמד ותבחן על ימי הביניים. כאמור, בלימוד היסטוריה כל נושא עומד בפני עצמו, וכל יחידת ידע ניצבת לעצמה.

בלימוד הגמרא אנחנו מנסים לשלב בין הדברים ולעניות דעתי, לא בהצלחה יתירה. מתקיים בנו הפירוש העממי [למרות שזו לא כוונת חז"ל] לפתגם "תפסת מרובה לא תפסת" אך דומה בעיני שגישה זו אשר מדגישה את המיומנות, ומטילה את חובת הלימוד על התלמיד לאחר לימודיו בישיבה, בהמשך דרכו בחיים, מנוגדת להלכה ועל כך בפרק נפרד.

חסרון נוסף ומרכזי בגישה זו הוא הגדרת החומר הנלמד. האם יש הספק אותו צריך לסיים? כמובן! יענה העונה, כל ראש ישיבה יגדיר לצוות שלו מה עליו להספיק. דא עקא, שכאשר המיקוד המרכזי אותו מקבל הר"מ עוסק במיומנות ולא בידע הרי שאם יש למשל תוספות קשה, לא רואה הר"מ צורך וטעם להשקיע בלימודו בכיתות ט' וי' כי הם הרי לא נבחנים על זה. מאידך גיסא הבה נתאר לעצמנו איזה מסר מקבלים התלמידים. המסר הוא ברור - תוספות קשה לא צריך ללמוד. במילים אחרות, החשש מהתמודדות עם קושי גבר על הצורך להתמודד, זה מסר נורא ואיום, אמנם ברור לכל כי יש מדרג, ולא נשלח תלמידים בכיתה ט' לנתח מערכות של ר"ע איגר או החזו"א ואפי' לא להבין לבד את ר' חיים. מאידך גיסא, הקלות הבלתי נסבלת של הדילוג כאשר אינך מחויב לידע, היא אכן בלתי נסבלת בעליל.

הבעייתיות מצד המלמד:

אחרי שסקרנו בהרחבה, את המצוי מבחינת התלמיד, הבא ונראה מה עובר על הרמ"ם. תכנית לימודים מניחה כהנחת יסוד בניית קומה על גבי קומה, אריח על גבי לבנה. אמנם, יש צורך גם בחזרות- בהקשר לזה ידועה ונפוצה היא שיטת הספיראלה, אך לכל הדעות והגישות הבסיס לתכנית לימודים רב שנתית היא: החומר אשר למד התלמיד השנה ישמש בסיס לחומר אשר ילמד בשנה הבאה, ור"מ המלמד יכול גם הוא לצאת מנקודת הנחה שחברו מילא את תפקידו באמונה. הנה כי כן, כך הם פני הדברים ברוב מקצועות הלימוד אשר דורשים מיומנויות למידה מרובות ומורכבות.

אך בלימוד תושבע"פ, הדבר קשה עד מאוד ואולי לפעמים בלתי אפשרי¹¹. לא פעם הייתי עד, לשיחה זועמת בין שני רמ"ם. כשהאחד, ר"מ המלמד כיתות גבוהות- יא' ויב' פונה לחברו - ר"מ המלמד כיתות נמוכות, בשאלה: "הוא לא יודע מה זה קמ"ל. הוא אינו מסוגל כלל לפתוח את

¹¹ אמנם אני מכיר מסגרות אשר הציבו לעצמן מטרות של מיומנות והן דורשות מכל תלמיד הכרת סך של מילים ארמיות ומונחים מסוימים בכיתה ט' ועוד סך אחר בכיתה י' וכו' במסגרות שכאלו, כאשר תלמיד שואל את הר"מ מה פירושה של מילה מסוימת אם אותה מילה הייתה כלולה באוצר המילים הנדרש בכיתה קודמת יענה לו הר"מ "סליחה? את זה היית צריך ללמוד בכיתה ט'".

ראשי התיבות הללו. ומה עם 'אי בעית אימא'?! מה עשיתם איתם שנה שלמה?! וחברו עונה לו:
 "מה אתה חושב? שאני לא מלמד?!"

כיצד ניתן לצפות מרמיי"ם לבנות רצף לימודי כאשר כל מסכת עוסקת בעולם תוכן שלם¹² אשר הר"מ משתדל בכל מאודו להשרישו בלב התלמידים? אם עסקו בשנה אחת במסכת סנהדרין ונניח לשם הדיון, כי עסקו במינוי דיינים, הרי יש עולם תוכן שלם שעל הר"מ להעביר לתלמיד, מעבר למילים בארמית. אם בשנה השניה למדו מסכת שבת, סביר להניח שהלימוד כולו היה מוכוון הלכה למעשה במושגי שבת. כדי שהטענה תובהר אחדד אותה יותר. אף אם נניח שהר"מ רוצה להעניק כלים לתלמיד ושהוא משקיע מחשבה בדרך הנכונה לעשות זאת, בסופו של דבר העיקר מבחינתו שהתלמיד יבין את הסוגיה, ולכן, במודע או לא במודע, הוא יעסוק יותר בתוכן ופחות במיומנות¹³.

הבעיה מחמירה בכיתות גבוהות יותר. שם יש צורך בהספק רב יותר ולכן הר"מ, גם אם הוא מאוד רוצה בכך, אינו יכול לעסוק במיומנות, שהרי בפועל עליו להספיק יותר מאשר עמוד לשבוע, גמרא רש"י ותוס'. לא פלא, לכן שכאן מתחיל דיון בשאלה "מי אשם בכישלון?" בסופו של דבר האחריות ללימוד מוטלת במשותף על הרמיי"ם מכיתה ט' עד יב'. על מי אם כן, מוטל האשם במקרה של כישלון? בלשון חז"ל¹⁴:

"דאמרי אינשי קדרא דבי שותפי לא חמימא ולא קרירא"

פן נוסף, עמוק יותר ומשמעותי לא פחות, של בעיה זו, הוא השאלה מה מלמדים מעבר לסוגיה בגפ"ת? היטיב להגדיר זאת תלמיד שלי לשעבר, אשר כתב לי מכתב עת הגיע לשיעור א' בישיבה גבוהה. במכתבו, הוא מלין על כך שברוב שנות לימודיו בישיבה התיכונית "הרמיי"ם לא עברו בשיעורים שהם נתנו את 'גדר ההפרדה' של רש"י ותוספות". אני בטוח! שהרמיי"ם הם בעלי יכולת, אני משוכנע שהם ייהנו יותר מלימוד מעמיק, אני יודע! שהתלמידים יתלוננו, ויציקו בשאלות כדוגמת "האם הרשב"א למבחן?" אולם בסתר ליבם (לפעמים גם בגלוי) ייהנו. אם כך מדוע המציאות המרה היא שהשיעור בישיבה התיכונית אינו מתנשא אל מעבר לרש"י ותוספות?

¹² לא הרי המושגים בסדר מועד כהרי המושגים בסדר נשים וכו'. די לעיין בהקדמות של הרב קהתי, מהדורות שוטנשטיין, לכל מסכת ומושגיה או של ספרות העזר המתרבה בדורנו כדי להבין כמה שונה מסכת ממסכת.

¹³ נכון שגם מציאות זו ניתנת לפתרון ע"י עריכת מבחנים מחייבים בכל שנה על מושגים ומונחים אך שוב זהו תיקון קוסמטי, אשר בחלק גדול מהמקרים יעמיק את הנתק בין הלומד לנלמד.

¹⁴ תלמוד בבלי מסכת עירובין דף ג/א

התשובה לטעמי ברורה. לר"מ הממוצע, אין מוטיבציה להגיע לעומקים בלימוד¹⁵. מצוי הוא במערכת של לחצים מבית ומחוץ. מצד המערכת הוא נתון בלחץ של דרישות לימודיות וההספק הנדרש ע"י הנהלת הישיבה. ומצד הלומדים עליו לטפל בבעיות חינוכיות ובעיות משמעת. העיסוק הכל כך חשוב בבעיות חינוכיות, אשר לפעמים בולע לתוכו שיעורים שלמים¹⁶. אל מול מה שנראה כחוסר רצון של התלמידים ללמוד עומד הרצון האמיתי שלו עצמו – להעמיק. ועוד לא הזכרנו את טרדות היום יום. אני זוכר כיצד לפני מספר שנים ארגן מרכז יב"ע כנס רמ"ם, והזמין את הרב חיים סבתו שליט"א להרצות בפני הר"מים. עד היום אני זוכר כיצד פתח הרב סבתו במילים, "דעו לכם שאם אני נמצא כאן היום ולא עם תלמידי, זה אומר שהשיעור אותו אתן מחר בישיבה יהיה בהכרח פחות טוב, כי אני לא עסוק איתם עכשיו בלימוד..."

כך, לאט לאט, כמעט מבלי משים, מסתפקים כולם במכנה המשותף הנמוך ביותר של הלימוד, בפשט גמרא רש"י וחלק מהתוספות. למה? כי זה חומר החובה למבחן הבגרות¹⁷. כך אנו עדים למציאות עגומה בה ר"מ אשר מתחיל שנת לימודים מלא מוטיבציה פנימית, התלהבות אמת, הרגשת שליחות ויראת שמים, ועם הזמן והעיסוקים החינוכיים הוא מתחיל להכין את השיעור בצורה חפיפניקית ולעסוק בטפל, במקום בלימוד עקרוני ומעמיק.

רעה חולה נוספת בצורת הלימוד הפשטנית היא פרדוקס פנימי, אשר כדי להבהיר אותו היטב, אשתמש במשל נפלא אותו שמעתי מר' דוד פוקס שליט"א¹⁸. אם תרצה ללמד ילד כיצד לשחק כדורגל, תוכל להכביר מילים על חוקי המשחק, גודל המגרש, גודל השער, הגבולות החיצוניים, הגבולות הפנימיים יד ופנדל וכו' תוכל גם להסביר במשך שעות על תפקידו של השופט והקוון, להעמיק את המסר החינוכי בלימוד אודות הערך החשוב של השיפוט האובייקטיבי. אך שחקנים גדולים אתה לא תצמיח. יתרה מזאת, אם תיקח את הנער למגרש ותלמד אותו לחזור על דבריו:

¹⁵ בהקשר לכך ראוי לצטט שוב מתוך המאמר של המפמ"ר הרב ש. לוי הנ"ל: לענ"ד, בראש ובראשונה הר"מ חייב להיות תלמיד חכם ממש, ואם אינו כזה אסור לו להיות מורה לגמרא. בודאי שאנו מחשיבים את היכולת המתודית - דידקטית והשלטת סדר ומשמעת ויצירת אווירה נעימה בכיתה, שבלעדי זה השיעור לא יכול להתחיל, אבל כאמור הר"מ בעל יכולות אלו חייב להיות תלמיד חכם ממש. ואם אינו תלמיד חכם, כל היכולות הללו אין בהן כדי להרים את קרנה של הגמרא בעיני התלמידים ואין בהן כדי לחבב ולאהב את לימוד התורה בעיני תלמידיו. ק"י בן בנו של ק"י אם המורה לגמרא הוא ההיפך מתלמיד חכם, הרי זה מירשם בטוח לתוצאות ההפוכות מן המצופה.

דומני, שהנחה זו היא כה פשוטה ומובנת, אך המציאות בשדה מראה שהמצב לא משתפר והולך מבחינה זו אלא ההיפך. העדות לכך ריבויין של ישיבות הנפתחות לאחרונה עם מגמות שונות ומשונות, כמו "ישיבת לך לך לרכיבה על גיפים", "ישיבה לרכיבה על סוסים", "ישיבה לאומניות" ועוד.

כאמור, ההתמחות המקצועית בתושבע"פ הנדרשת מן הר"מ והמורה לגמרא היא היותו תלמיד חכם. ע"פ חז"ל וכפי שנראה בהמשך במקורות, ת"ח זו אישיות מושלמת בתחומים רבים ולא רק ידענות בגמרא. בראש ובראשונה בתחום המידות. תחום נוסף בו צריך להצטיין הר"מ או המורה לגמרא הוא "עמלה של תורה"...

אני לא בהכרח מסכים עם כל הביקורת של הרב לוי, על המוסדות השונים, אשר מצליחים לטפל בחלק יקר ונפלא מהנוער שלנו ולחבר אותו לתורה ולומדיה, אך אל לנו לזלזל בהערה ובדרישה של מהו ר"מ!

¹⁶ לשמחתם ושביעות רצונם של התלמידים.

¹⁷ את הבעיה הזו מנסים לפתור בכל מיני אפנים, בין היתר הרב אדלר אמר לי שהוא מנחה את הרמ"ם שיעברו על המסכת בקיץ והסוגיא אשר הכי 'תדליק' אותם, היא הסוגיא בה הם יפתחו ובה הם יעסקו. כך הלימוד נשמר אטרקטיבי מתוך שהרב מתפעל ומתרגש ממנה והעניין שבה מושך את הר"מ וממילא את התלמידים. זה אכן פתרון מצויין אך נקודתי.

¹⁸ אם פיתחתי מדבריו פחותו לי, ואם הוספתי הוסיפו לו.

"ראה כיצד אני בועט, עכשיו אתה תבעט בדיוק כמוני. ראה כיצד אני מניח את הרגל ובאיזה זווית אני רץ אל הכדור – עשה כמוני." הנער מן הסתם יברח מהשיעור ה"מרתק"...

לעומת זאת, אם תבהיר לו את כללי המשחק בדרך למגרש ושם תיתן לו לשחק בעצמו, אמנם תצטרך להעיר לו ולתקן את טעויותיו אך הוא ייהנה, ירגיש פעיל וילמד את המשחק.

מהמשל לנמשל. שיטה זו אשר שמה את המיומנות בראש מעיינה, היתה צריכה להוביל את הלמידה והתלמידים למצב נפלא בו בית המדרש שוקק חיים והתלמידים רוכשים את כלי הלימוד תוך כדי לימוד עצמי. אך ראו זה פלא, בחלק גדול מהשיבות התיכוניות הסדר איננו קיים, הלימוד העצמי! לב ליבה של הלמידה! אינו מצליח! למה? הרי אנו רוצים לתת לנער כלים! ואין כמו שחייה עצמאית בים התלמוד, כדי לאפשר לנער חוויה בלתי אמצעית של למידה תורנית.

במציאות, הר"ם הוא שוב מקור הידע, ובמקום להקנות מיומנות הוא כל הזמן מסביר לתלמידים, מנסה לדלות עבורם סוגיות מעניינות, אך הוא מלמד!!! ומתי הם ילמדו? מתי הם ישתמשו במיומנויות שאנו מעניקים להם? בהסדר? או בצבא?¹⁹

בסיכום פרק זה, רוצה אני להעיר על מציאות חינוכית עגומה, לה הייתי עד בעצמי. עם סיום לימודי בישיבה התיכונית הוזמנו, התלמידים והוריהם למסיבת הסיום. אחד מחברי הצוות החינוכי בישיבה בה למדתי נעמד ואמר. "מטרתה של הישיבה התיכונית היא להעביר את התלמיד לישיבה גבוהה! אין לנו ערך עצמי כי אם לדאוג שהם יתבגרו ויגיעו למקום בו אכן יוכלו סוף סוף ללמוד."

תפיסה מזעזעת זו, הרואה בישיבה התיכונית לא יותר מאשר תחנת מעבר או סתם תחנה מקרית בה חונה התלמיד ברכבת הזמן של חייו, מושרשת כנראה עמוק בחלק מהרמ"ם²⁰, והיא שעומדת [באופן נסתר] ברקע של חלק מהבעיות אשר תוארו בפולמוס הגדול אודות לימוד הגמרא בישיבה התיכונית. לעניות דעתי שבבים דקים, מגישה זו, נמצאים בבסיס ההנחה שהמטרה המרכזית היא להכין את התלמיד להמשך ללימודיו התורניים אשר אותם יממש בישיבה הגבוהה, שם ירכוש גם ידע. על גישה זו וגרורותיה- יש לקרוא תיגר!

הגישה ההלכתית

אם על הנאמר עד כה ימצא מי שיתווכח, דומני שהגישה ההלכתית, אשר מחייבת את כולנו, ברורה היא עד מאוד, דומני שאין בית מחוש כלל בהבנת המטרה אותה מציבה ההלכה. כדי להבהיר את עמדת ההלכה בנושא זה ניתן כמובן לבררה החל מהתורה דרך מדרשי התנאים והגמרא עד לראשונים ולאחרונים.

אך לעניות דעתי אין צורך בזה, הדברים ידועים לכל. ובכל זאת, למרות שהדברים לכאורה כה פשוטים הם אינם מתבצעים. וכבר הקדים רבה ואמר:

"אמר (רבה) [רבא] אמר רב סחורה אמר רב הונא מאי דכתיב הון מהבל ימעט וקובץ על יד ירבה אם עושה אדם תורתו חבילות חבילות מתמעט ואם לאו קובץ

¹⁹ כדי להבין עד כמה הבעייתיות רבה, אני מפנה את הקוראים למאמריהם המאלפים של הרב אהרון ליכטנשטיין ראש ישיבת 'הגוש' והרב יהודה ברנדס אשר השיב-הגיב על דבריו. הדברים פורסמו במסגרת הפולמוס על לימוד הגמרא בישיבות התיכוניות מעל גבי גליונות הצפה, הם ניתנים לקריאה באתר דעת: <http://www.daat.ac.il/daat/toshba/tochniut/mishna-4.htm>

²⁰ ברמה כזו או אחרת, ויש לנו המחנכים לבדוק את עצמנו בכל צעד שאנו לא רק תחנת רכבת או תחנת מעבר !

על יד ירבה אמר (רבה) [רבא] ידעי רבנן להא מלתא ועברי עליה אמר רב נחמן בר יצחק אנא עבדתה ואיקיים²¹

על כן נחדד מעט, כמאמר החסיד בתחילת המסילה "לא חיברתיו ללמד מה שלא ידוע"²² וכולי האי ואולי נשתכנע ואולי משהו ישתנה.

על דברי התורה ושיננתם, דורשים חז"ל כך:

"ושננתם לבניך, שיהו מחודדים בתוך פיה, שכשאדם שואלך דבר לא תהא מגמגם בו אלא תהא אומר לו מיד וכן הוא אומר [משלי ז ד] אמור לחכמה אחותי את ומודע לבינה תקרא, ואומר [משלי ז] קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך"²³

שאיפה זו, הנלמדת מן הביטוי המיוחד ושיננתם, מציבה רף גבוה מאוד של **שליטה וידיעה** בתורה, שליטה כזו אשר נקנית בעמל רב, וכולי האי ואולי שהרי לא כל אחד זוכה, להגיע למדרגות גבוהות למרות המאמצים שהוא משקיע. אך אם נמצא את הדרישה המופיעה בציווי התורה הרי שהיא אינה מכוונת אותנו מה ללמוד, אלא כאשר אתה לומד, מדריכה התורה אותך, למד על מנת **לדעת**. ניתן כמובן לטעון שעלינו ללמוד את כל התורה כולה, דבר אשר הוא בודאי נכון עם כל הקושי האמיתי הכרוך בכך. אך סביר יותר לטעון שכוונת חז"ל בדרשה זו היא שעל הלומד מוטלת חובה לרכוש ידע ובקיאיות במה שהוא לומד, ובכל לימודו הוא צריך לשלוט ולא לגמגם. כך גם מוצאים אנו כי ת"ח הוא זה ששואלים אותו דבר הלכה בכל מקום ויודע ואפילו במסכת כלה²⁴, מאידך גיסא מצינו גם גישה שונה:

"אמר ליה רבי חייא לרב בר פחתי לא אמינא לך כי קאי רבי בהא מסכתא לא תשייליה במסכתא אחריתי דילמא לאו אדעתיה דאי לאו דרבי גברא רבה הוא כספתייה דמשני לך שינויא דלאו שינויא הוא"²⁵

התשובה לסתירה נמצאת כנראה ברעיון כי יש לחלק בין עיון, תלמוד וסתירות, לידיעת הלכה, על ת"ח להיות בקי בהלכה ואפ' במסכת כלה מאידך במסכת בה הוא לומד נדרשת ממנו בקיאות מקסימאלית, גם כזו של משא ומתן עיוני המבוסס על קושיות ותירוצים. ועדיין מונחת בפנינו שאלת תוכן החומר הנלמד דברים מפורשים יותר בשאלה זו מבוארים בגמרא הבאה:

אמר רב ספרא משום ר' יהושע בן חנניא, מאי דכתיב: [דברים ו] ושננתם לבניך? אל תקרי ושננתם אלא ושלשתם, לעולם ישלש אדם שנותיו, שליש במקרא, שליש במשנה²⁶, שליש בתלמוד. מי יודע כמה חיי? לא צריכא - ליומי²⁷.

וכך פסק הרמב"ם:

²¹ תלמוד בבלי מסכת עירובין דף נד/ב

²² הקדמה למסילת ישרים.

²³ ספרי דברים פיסקא לד ד"ה (ז) ושננתם

²⁴ תלמוד בבלי מסכת שבת קיד/א

²⁵ תלמוד בבלי מסכת שבת דף ג/ב

²⁶ הביטוי משנה אין כוונתו למה שאנו קוראי היום משניות [כך מדויק ברמב"ם ושו"ע הרב וכך שמעתי מפורש ממורי ורבי הגר"א נבנצל] אלא כל מה שנלמד כאמירה קבועה ולא כדיון נקרא משנה, לאור זה ברוב הישיבות התיכוניות היום שיעורי הגמרא אינם בעצם גמרא, אלא חזרה על דברי הרב כך שהם בעצם משנה, גם לימוד השו"ע באופן כזה למשנה יחשב. גמרא פירושה לימוד בדרך מו"מ וחתירה להבנת הסברות, הסקת דבר מתוך דבר וכו' כפי שמבאר הרמב"ם.

²⁷ תלמוד בבלי מסכת קידושין דף ל עמוד א ועיי"ש בראשונים על אתר מה הם ביארו בגמרא.

וחייב לשלש את זמן למידתו, שליש בתורה שבכתב, ושלש בתורה שבעל פה, ושלש יבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו ויוציא דבר מדבר וידמה דבר לדבר ויבין במדות שהתורה נדרשת בהן עד שידע היאך הוא עיקר המדות והיאך יוציא האסור והמותר וכיוצא בהן מדברים שלמד מפי השמועה, וענין זה הוא הנקרא גמרא.

כיצד היה בעל אומנות והיה עוסק במלאכתו שלש שעות ביום ובתורה תשע, אותן התשע קורא בשלש מהן בתורה שבכתב ובשלש בתורה שבעל פה ח ובשלש אחרות מתבונן בדעתו להבין דבר מדבר, ודברי קבלה בכלל תורה שבכתב הן ופירושן בכלל תורה שבעל פה, והענינים הנקראים פרדס בכלל הגמרא הן, **במה דברים אמורים בתחלת תלמודו של אדם אבל כשיגדיל בחכמה ולא יהא צריך לא ללמוד תורה שבכתב ולא לעסוק תמיד בתורה שבעל פה יקרא בעתים מזומנים תורה שבכתב ודברי השמועה כדי שלא ישכח דבר מדברי דיני תורה ויפנה כל ימיו לגמרא בלבד לפי רוחב שיש בלבו ויישוב דעתו**²⁸.

ההדרגה המופיעה ברמב"ם ברורה לכל, תחילת לימודו של אדם, איננה קשורה דווקא לגיל אלא לצעדי הראשונים בלימוד, צעדים בהם עליו לרכוש בקיאות, ידיעה, רוחב לב ודעת, כדי שיוכל להגות בגמרא. שוב בולט הדבר שהמטרה הראשונה היא הידע- או אז יפנה האדם לעסוק בתלמוד ובמיומנות של לימוד הגמרא.

את המשנה באבות, אשר מציבה רף ברור, לפיו בן חמש למקרא וכו' לא הבאתי בשלמותה כיוון שהיא ידועה לכל, אך בין השורות מבצבצת אמירה, כי יש סדר ללימוד התורה, אריח על גבי לבנה, כי יש דברים אותם עלינו **לדעת**! ולא רק, כפי שיש הרוצים לטעון, כי זו המיומנות המתאימה לגיל זה ותו לא.

בעל התניא בשו"ע הרב בהלכות ת"ת, מחדד את החלוקה הזו כך: ישנה מצוות לימוד תורה וישנה מצוות ידיעת תורה, אלו הן שתי מצוות שונות ומחייבות. וכך הם דבריו בדבר אודות אלו אשר כח זיכרונם חלש:

"ח- וגם מי שיודע בעצמו שהוא שכחן גדול בטבעו ותולדתו שאף אם יחזור על לימודו פעמים אין מספר לא יזכור כי אם זמן מה ואח"כ ישכח מעט מעט לא יוכל לפטור נפשו מלאו זה דפן תשכח ומצות ושננתם שנתבאר למעלה כי מצות התורה שוות לכל נפש מישראל ולא ניתנה תורת כל אחד ואחד בידו שיהיה זה חייב במצוה זו וזה פטור ממנה לגמרי מחמת טבעו ותולדתו אלא כל אחד חייב לזכור דברי תורה בלבו כפי יכולתו והשגת כח זכרונם אם מעט ואם הרבה דברי תורה וע"ז אמרו לא עליך המלאכה לגמור כגון מי שהוא שכחן גדול ואם יהיה שונה הלכות רק פרק אחד ביום ויחזור עליו מאה פעמים ויותר ואפילו כל היום כולו לא יוכל לזכור היטב כי אם חודש אחד על דרך משל ואח"כ אם לא יחזור עליו יתחיל לשכוח מעט מעט הרי זה חייב לעשות כן ללמוד בכל יום רק פרק אחד ולחזור עליו כל היום כולו וכן יעשה שלשים יום ואח"כ בסוף החדש יחזור

²⁸ רמב"ם הלכות תלמוד תורה פרק א הלכה יא, יב.

על השלשים פרקים אלו כמה פעמים עד שיוכל לזכורם היטב עוד ג' או ד' שבועות על דרך משל.

ואח"כ ילמוד בתוך כך עוד פרק אחד בכל יום ויחזור עליו כל היום כולו ויעשה כן עד כלות הג' או ד' שבועות אלו ואזי יחזור עוד פעם או שתיים על שלשים פרקים הראשונים.

וגם על פרקים האחרונים שלמד בג' או ד' שבועות אלו עד שיוכל לזכור הכל עוד כמה שבועות ובתוך כך ילמוד עוד פרק אחד בכל יום.

וכן יעשה להיות מוסיף והולך פרק אחד בכל יום בכל ימים שבינתיים בין חזרה לחזרה עד שילמוד כל כך הרבה משנה ותלמוד בענין כשיצטרך לחזור על הראשונות בסוף כל חדש כפי טבעו שאינו יכול לזכור היטב יותר מחדש אחד על דרך משל אזי ישהה בחזרה זו כל החדש כולו עד שיחזור על כל לימוד שלמד עד עתה וכן יעשה לעולם מידי חדש בחדשו לחזור תמיד על הראשונות.

ואף שנמצא שלא יוכל ללמוד ולדע כל ימיו רק כדי מה שיוכל לחזור בחדש אחד לא יחוש כי לא עליך המלאכה לגמור וכך היו מצויים בימיהם תלמידים שלא היו

בקיאים ויודעים בעל פה רק מסכת אחת ויש מהן שתי מסכתות:

ט- אך אדם כזה מאחר שאינו יכול ללמוד דברי תורה הרבה מאד צריך שיהיה כל לימודו בלימוד המביא לידי מעשה שהן הלכות הצריכות לכל אדם לידע אותן לקיים המצות כהלכתן וליזהר מליכשל באיסורים חס ושלום והם דברים שאי אפשר לישאל תמיד לחכם המורה שבעיר או שלא יהיה יודע לישאל ולהסתפק כלל אם לא ילמדם תחלה דהיינו רוב אורח חיים כמעט כולו ומיעוט יורה דעה ומעט באבן העזר וחושן משפט כל הלכה ברורה בטעמה מהתלמוד ומפרשיו כמו הרא"ש או הב"י לפחות ולחזור עליהן לעולם.

וגם מי שדעתו יפה שיוכל ללמוד ולזכור כל התורה שבע"פ יש לו ללמוד ולחזור תחלה הלכות הללו הצריכות למעשה כי יש להן דין קדימה על שאר כל ההלכות שאין צריך למעשה כל כך.

ולימוד האגדות מביא גם כן לידי מעשה להתבונן מתוכן מוסר השכל כמו שנתבאר למעלה.

ומי שלא הגיע למדה זו ילמוד בספרי מוסר שנבנו דבריהם על המדרשים וההגדות ומאמרי הזוהר.

וכל זה מלבד הקריאה בתנ"ך לעתים מזומנים כמו שנתבאר למעלה שיש לה דין קדימה על הכל:²⁹

הנה כי כן דבריו של בעל התניא ברורים לכל! ללמוד, לחזור, ולעסוק בהלכות למעשה!

גם ר' אלימלך מליז'ענסק בסדר היום שלו מדגיש את הדברים הבאים:

"אלה הדברים אשר יעשה האדם וחי בהם:

א. הראשון צריך האדם ללמוד גמרא ופירש"י ותוס' ומפרשים כל אחד לפי השגתו והפוסקים אחריהם ומתחלה ילמוד ש"ע או"ח וצריך להתפלל להשי"ת

²⁹ הלכות ת"ת פרק שני הלכות ח' ט'

שיבא על האמת כי חטאת נעורים של האדם הראשון מסמין עיניו שלא יראה אף שיכול לפלפל ולהגיד לאחרים דינו אבל הוא בעצמו שוכח ולא מקיימם באמת"

הדברים הבאים הם ציטוט מתוך הגמרא והינם חריפים ביותר כאשר אנחנו מעמיקים בהם :
 "[תהלים א] אשר פריו יתן בעתו - אמר רבא : אם פריו יתן בעתו ועלה לא יבול,
 ואם לאו - על הלומד ועל המלמד עליהם הכתוב אומר : לא כן הרשעים כי אם
 וגו'."

מבאר שם המהרש"א כך : "ועוד יש לומר על פי אותה ששינוי בן חמש למקרא וכו' שילמוד הרב
 עם התלמיד לפי זמן שנותיו ואז ועלה לא יבול ואם לאו על הלומד וכו' ³⁰ לפי שלא הגיע התלמיד
 עדיין למעלה זו וכו' " -שוב לדעתי, אין לייחס זאת למיומנות אשר איננה אפשרית בגיל מסוים,
 אלא לכך שאם לא יהיה לבנין לימוד התורה של המתלמד בסיס איתן עליו הוא ניצב, כל הלימוד
 שלו נמצא בסכנת קריסה.

נראה ברור כי הדרישה הלימודית הבסיסית מכל לומד, היא להתייחס לתורה כאל תורת ה'. יחס
 זה מחייב גישה שונה לנלמד מאשר למקצועות אחרים. למשל :

- ידיעה של הנלמד- הבאה לידי ביטוי בהבנתו לעומק.
- זכירה של הנלמד- לא ח"ו ללמוד על מנת לשכוח.
- הדרגה בלימוד – כל אחד לפום דרגה דיליה.
- מחויבות ללימוד תורה.

דומני שעם חתימת הפרק הזה ראוי לצטט את דברי הגמרא :

"ושמעתי שהיו אומרים אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו ³¹"

ההצעה למעשה

בהצעה זו אנסה לענות על הקשיים אותם העליתי. לדעתי, יש בהצעה זו גם תשובה
 לפרובלמאטיקה הקיימת בלימוד הגמרא בגילאי התיכון כפי שתוארה בהרחבה במאמר זה
 ובהפניות שהובאו בהערות השוליים.
 הנחות היסוד של הצעתי הן פשוטות :

1. **ידע** - כפי שהדגשתי מספר פעמים במאמר זה, יסוד היסודות הוא העברת המוקד
 והמטרה מתחום המיומנות, לתחום הידע. הישיבה איננה רק תחנת רכבת בדרך אל...
 ואיננה גשר בין איים, יש לה מטרות לימודיות משל עצמה, על הרמיי"ם וראש הישיבה
 מוטלת חובה קדושה לחתור למיטביות ומיצוי המטרות הללו.
2. אני נאמן לגישה ההלכתית אותה פרשתי לעיל, עליה, עד כמה שאני יודע, אין חולקים.
 מאידך גיסא אני מביט בעין פקוחה על המציאות, שבה רבים מבני הנוער חסרי ידע תורני
 מוקדם, חסרי בסיס תורני איתן, ולצערנו הרב חלקם נעדרים מוטיבציה לדעת את כל

³⁰ המהרש"א נוהר מאוד שלא לומר את המשך הפסוק על י שאינו הולך במסילה הישרה "לא כן
 הרשעים..."

³¹ תלמוד בבלי מסכת פסחים דף נ/א ועוד מקומות בש"ס

התורה כולה. באחת הפעמים הערתי לבחור שבזבז את זמנו בסדר ערב לריק, וגעתי בו באמירה 'למה אתה לא פותח ספר?' תשובתו היתה 'כי אין לי מה ללמוד, למדתי מה שהייתי צריך ואין לי מבחן' אמרתי לו 'אתה רוצה להגיד לי שסיימת את הש"ס?' מבטו הנדהם הבהיר לי את אשר ידעתי, הוא אפילו לא מתחיל להבין על מה אני מדבר³².

3. **מחויבות לחומר הנלמד** - למרות המציאות המרה, מה שאנו מלמדים אינו עוד מקצוע, אלא תורת ה' היא! וממילא אנו מחויבים להתייחס אליה בראת כבוד עמוקה וכהנה. התוצאה של גישת הלימוד המצויה כיום היא חוסר מחויבות לחומר הנלמד, וההבדל בין תלמיד טוב לתלמיד גרוע, הוא שהגרוע שוכח את מה שלימדו אותו לפני המבחן, בעוד התלמיד הטוב שוכח הכל לאחר המבחן. אנחנו חוטאים באי הדגשתה והחדרתה של הקדושה המיוחדת של לימוד תורה.

על בסיס הנחות יסוד אלו, יש, לדעתי, לתת לכל ישיבה רשות להגדיר את מטרותיה בתחום הידע של הגמרא ותושב"ע. כמובן שידע זה צריך לעמוד בפקוח של המפמ"ר ואישורו לתכנית הלימודים. אחרי האישור העקרוני ישב צוות הרמ"ם ויגדיר מראש את המסכתות אשר תילמדנה. לדעתי כדאי שהן תהיינה מסכתות קבועות. אמנם, זה מקשה קצת על הצוות בכך שאין גיוון לרמ"ם, אך מצד שני, הופך אותם למומחים במסכת, והרי מקובלנו ויודעים אנו כי אין בית מדרש בלא חידוש. כך, יכינו צוות הרמ"ם וראש הישיבה דפי עיון והעמקה במסכתות בהתאם למה שליבם חפץ ובהתאם לסוג התלמידים הבאים בשעריהם. המטרות תהיינה מדידות וברורות בתחום הידע, המבחנים יהיו על כל מה שנלמד בישיבה החל מכיתה ט'. אל לנו להסתפק במעין משובים או בשאלונים על הרגשת התלמיד ויחסו לר"מ וכו' אלא במבחני ידע! על הנלמד. טווח הגדרת המטרות יכול להיות נרחב ביותר :

1. ישיבה שתמצה להגדיר את מטרותיה הלימודיות 'אליבא דהילכתא'. מתוך הכרה שכך הרמ"ם מרגישים טוב יותר, התלמידים רוכשים מושגים וידיעות לחיים, או מפני שכך ממליצים גדולי ישראל המובאים לעיל. תלמד מסכתות מסדר מועד להלכה ולמעשה. למשל מסכתות ברכות, שבת, סוכה, פסחים וכדומה. הסוגיות יבחרו ברצינות והלימוד בהן יתחיל בגמרא עם הראשונים ויגיע עד להלכה למעשה לפי העדות השונות. בדרך זו ילמדו בישיבה זו החל מכיתה ט', **והתלמידים יבחנו במבחני הבגרות על כל החומר הנלמד החל מכיתה ט'.. אולי כדאי אף להתחיל במבחנים אלו כבר בכיתה ט', כי אין לימוד זה על מנת לשכוח ח"ו אלא ידע זה אמור אי"ה ללוות את התלמיד כל חייו.**

³² עיין לעיל הערה 5

2. בישיבה אשר מטרתה המרכזית תהיה עיון ולומדעיס³³, יבחרו הרמיי"ם וראש הישיבה את הסוגיות בהם הם חפצים לעסוק. יעבירו את התכנית הכוללת לאישור המפמ"ר. מומלץ לבחור מסכתות וסוגיות אשר יקנו לתלמידים ידע ממשי של לומדעיס³⁴ עם הראשונים והאחרונים. עם דפי מקורות בהם יופיעו דבריהם, שמותם וגם קיצור תולדות חייהם של הגדולים בהם יעסוק, סוגי החילוקים, והסברות. ישיבה אשר זו דרכה, תשתדל ללמד את התלמידים יסודות למדניים, אבל לא רק כאלה אשר יוכלו ללוותם בהמשך דרכם, אלא כאלו אשר יחייבו אותם כבר כעת לדעת ולהבין. בישיבה שכזו מבחן הבגרות אמור לשקף את המטרה שלעיל. לכן המבחן יכלול את הסוגיות שנלמדו החל מכיתה ט' ועד ליב'. המבחן יבדוק הבנה נאותה, הגדרה נכונה, סברות מרכזיות, אולי תכלול בו אף הגדת חבורה אשר תראה לבוחן, את הידע של התלמיד.

3. ישיבה אשר תבחר להתמקד בידע ובקיאיות, תוכל להציב לעצמה כמטרה, לדוגמא, להספיק בבקיאיות את סדר מועד, זה אמנם הרבה מאוד אך אפשרי. במקרה כזה יש להתאים את בחינת הבגרות לבדיקת הידע הנצבר, כאמור לעיל, מכיתה ט' עד יב'. על המבחן לשקף את תחום ההתמחות הספציפי של התלמידים בישיבה זו. אם יבחנו אותם, לדוגמא, על שיטות הראשונים הרי שהם יכשלו, בעוד שאם ישאלו אותם על מושגים, מהש"ס הם ודאי יצליחו.

הרווחים המרכזיים העולים מדרך זו הם ברורים. אך בסיום המאמר רוצה אני להדגיש רווח נוסף ועצום לעניות דעתי. בחור העומד בשלב של בחירת הישיבה התיכונית, בה ילמד, מבקש למצוא בישיבה כל מיני דברים אשר אינם בהכרח קשורים ללימוד בישיבה התיכונית³⁵, אם כבר בכיתה ח', כאשר הוא מחפש ישיבה, יידע הנער שלא רק שהוא בוחר מקום לימוד לקראת בגרות, או מקום שיביא לידי מיצוי את כישורונותיו, במוזיקה או ציור, טיול או שטח - אלא מקום אשר יש לו דרך לימוד מסוימת, ועל בסיסה הוא משתית את העשייה החינוכית - כל הגישה של התלמיד תשתנה. עצם בואו לישיבה יהווה אמירה והיחס שלו למושג "ישיבה" חייב יהיה להשתנות. דומני כי אם בדרך זו נלך כל הלימוד בגילאי התיכון יתרומם לגבהים עליהם אנו חולמים. במקרה כזה אכן הישיבה לא תהיה עוד תחנת מעבר, אלא ציון דרך בעיצוב האדם.

להלן דוגמא ללימוד בשיטה שהוצגה.

³³ בהקשר עם גישה כזו ראו מאמרו המאלף של הרב יוסף אדלר אשר פורסם בקובץ 'לומדות' THE CONCEPTUAL APPROACH TO JEWISH LEARNING בעמודים 131-144 תוכן המאמר הוא האדרה של הלומדעיס ומידת ההתאמה שלה לצעירים בארה"ב כיום כדרך אשר תוביל אותם להמשך עיסוק ולימוד תורה. כמה הערות יש לי להעיר אם יבואו מאן דהו להשוות בין הגישות המובאות במאמרי לדבריו החשובים של הרב אדלר:

1. מערכת השעות המתוארת במאמר כמערכת החרדית בה למד המחבר דומה יותר במבנה שלה לישיבה התיכונית הרגילה מאשר המערכת של תיכון דתי בחו"ל [שם עמ' 138-139]
2. הנחת היסוד של המחבר היא שעליו לתת לתלמידים טעם מהנה בלימוד ואת העמל הם יקנו עת ישהו בשנת ישיבה בארץ אחרי שסיימו את לימודי התיכון, אמת נכון הדבר לבני חו"ל אשר באים ארצה ושוהים שנה או יותר ומתעלים בלימוד תורה ישיבתי בישיבות השונות, אך אין אלו פני הדברים בישיבות התיכוניות בארץ.

³⁴ כמה ספרים חוברו בנידון למשל 'דרכי לימוד' של הרב פרומר. אך יותר יסודי לעניות דעתי הוא ספרו של הרב יצחק אדלר 'עיון בלומדות' ועוד כהנה וכהנה

³⁵ עיין לעיל הערה 14

מצוות קריאת שמע

הנחיות למעיין:

1. עיין במקור מספר 1, אילו מצוות עשה רמוזות בפרשה ראשונה של שמע ואילו בשנייה?
2. האם, והיכן, רמוזה מצוות קריאת שמע?
3. האם ישנו קושי אשר התעורר לך במסגרת לימוד דברי התורה במקור מספר 1?
4. לאחר הלימוד של הסוגיא במסכת ברכות [גמרא, רש"י] מתחילת המסכת עד למילים 'והדר פריש מילי דערבית', נסה לדלות מהסוגיא מהי הנחת היסוד ביחס למצוות קריאת שמע? הוכח דבריך!
5. עיין במקור מספר 2. מהי המחלוקת בין רבי יהודה לרבי אליעזר, וממה היא נובעת לדעתך?
6. עיין ברמב"ם - מקור מס' 3. מהי הכרעת הרמב"ם? ומה תהיה הנפק"מ ההלכתית מהכרעה זו ביחס לאדם המסופק אם קרא ק"ש?
7. עיין במקור מספר 4 אלו דברי התוס' בשני מקומות, מה הכרעתם ביחס למצוות ק"ש? ומה יעשה האדם במקרה של ספק?
8. עיין ברבנו יונה - מקור מס' 5. איזו קושיא הוא מתרץ? וכיצד ניתן להכניס את דבריו בתשובת אב"י במקור מס' 2?
9. עיין במקור מס' 6 – "שאגת אריה". מה הוא מחדד בדעת רב יהודה?
10. עיין שנית בגמרא אותה למדת, כיצד תתבאר הגמרא לפי דברי רב יהודה?
11. עיין בשו"ע ובמשנ"ב - מקור מס' 7, מהי ההכרעה ההלכתית ולמה?

שאגת אריה [אחרונים]

ר' אריה ליב ב"ר אשר גינצבורג נולד בערך בשנת תנ"ה (1695) בליטא. נחשב לאחד מגדולי הדורות האחרונים. שימש כרב וראש ישיבה במקומות שונים בליטא, והיה ידוע בחריפותו ובפילפולו. בשנת תק"י (1750) נבחר לרבה של וולוז'ין, ובה חיבר את ספרו המפורסם 'שאגת אריה', שע"פ דבריו לא כלל בו את דברי הפילפול שבהם נהג לחדד את תלמידיו 'כי את הכל ישא הרוח'. הספר כולל שו"ת וביחור הלכה עמוקים בענייני שו"ע או"ח, והוא נדפס לראשונה בפרנקפורט דאודר תקט"ז (1756). היה רבם של ר' חיים מוולוז'ין ואחיו. בשנת תקכ"ד עזב את וולוז'ין ונדד בערי ליטא וגרמניה, ובשנת תקכ"ו מונה, למרות זקנותו, לרבה של העיר מיץ שבצרפת, ובה כיהן כרב וכראש ישיבה גדולה עוד כעשרים שנה, עד פטירתו בשנת תקמ"ה (1785). כתב גם את הספרים טורי אבן וגבורת ארי, חידושים על כמה מסכתות בתלמוד, שנדפסו פעמים רבות.

1. דברים פרק ו

- (ד) שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְקֹוֹק אֱלֹהֵינוּ יְקֹוֹק אֶחָד:
 (ה) וְאַהֲבָתָה אֶת יְקֹוֹק אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לֵבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מַאֲדְךָ:
 (ו) וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מֵצֹוֹן הַיּוֹם עַל לִבְּךָ:
 (ז) וּשְׁנַתָּם לִבְנֵי יִדְבָרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבִלְכַתְּךָ בְּדֶרֶךְ וּבִשְׁכַבְּךָ וּבְקוּמְךָ:
 (ח) וְקִשְׁרָתָם לְאוֹת עַל יָדְךָ וְהָיוּ לְטֹטְפֹת בֵּין עֵינֶיךָ:
 (ט) וְכִתְבָתָם עַל מַזְזֹוֹת בֵּיתְךָ וּבִשְׁעֶיךָ: o

דברים פרק יא

- (יג) וְהָיָה אִם שָׁמַעַתְּ תִשְׁמָעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אָנֹכִי מֵצֹוֹת אֶתְכֶם הַיּוֹם לֹאֲהַבְהָ אֶת יְקֹוֹק אֱלֹהֵיכֶם וּלְעַבְדּוֹ בְּכָל לִבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם:
 (יד) וְנָתַתִּי מִטֶּר אֶרְצְכֶם בָּעֵתוּ יוֹרָה וּמִלְקוֹשׁ וְאִסְפַּת דָּגָן וְתִיר וְיִצְהַרְךָ:
 (טו) וְנָתַתִּי עֵשֶׂב בְּשִׂדְךָ לְבִהֲמֹתְךָ וְאָכְלֹת וּשְׁבַעְתָּ:
 (טז) הַשְׁמִירוּ לָכֵם פֶּן יִפְתָּה לְבַבְכֶם וְסָרְתֶם וְעַבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם:
 (יז) וְחָרָה אָף יְקֹוֹק בְּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מִטֶּר וְהִאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת הַבֹּלָה וְאַבְדַתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַזֶּה כֹּה אֲשֶׁר יִקְוֶה יְיָ לָכֵם:
 (יח) וְשִׁמַּתֶּם אֶת דְּבָרֵי אֱלֹהֵי עַל לִבְכֶם וְעַל נַפְשְׁכֶם וְקִשְׁרָתָם אֶת הַלְלוֹתָם עַל יְדֵיכֶם וְהָיוּ לְטוֹטְפֹת בֵּין עֵינֵיכֶם:
 (יט) וְלִמְדַתֶּם אֶת הַלְלוֹתָם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבִלְכַתְּךָ בְּדֶרֶךְ וּבִשְׁכַבְּךָ וּבְקוּמְךָ:
 (כ) וְכִתְבָתָם עַל מַזְזֹוֹת בֵּיתְךָ וּבִשְׁעֶיךָ:
 (כא) לְמַעַן יִרְבוּ יְמֵיכֶם וְיָמֵי בְנֵיכֶם עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְקֹוֹק לֵאמֹר תִּתֵּן לָהֶם כִּימֵי הַשָּׁמַיִם עַל הָאָרֶץ: o

4. תוספות סוטה דף לב/א

קריית שמע ותפלה - ...
 דהא בפרק מי שמתו
 (ברכות דף כא.) משמע
 תפלה וקריית שמע
 דרבנן...

תוספות מנחות דף מג/ב

ואיזו זו קריית שמע -
 אסמכתא בעלמא דקריית
 שמע דרבנן

5. רבנו יונה דף יב/ב בדפי

הרי"ף ד"ה גמ'

"אמר רב יהודה אמר
 שמואל: ספק קרא ק"ש
 ספק לא קרא אינו חוזר
 וקורא" דס"ל לשמואל
 דק"ש דרבנן, ואע"פ
 שכתוב בתורה בשכבך
 ובקומך? ס"ל לשמואל
 שלא אמרה תורה דוקא
 ק"ש, אלא שיקרא בתורה
 בכל מקום שירצה, ומה
 שאנו קוראים זאת הפרשה
 דוקא אינו אלא מדרבנן
 ולפיכך ס"ל אינו חוזר
 וקורא.

2. תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כא/א

אמר רב יהודה [אמר שמואל - כך גורס
 הרי"ף והרא"ש] ספק קרא קריאת שמע
 ספק לא קרא - אינו חוזר וקורא,
 ספק אמר אמת ויציב, ספק לא אמר
 - חוזר ואומר אמת ויציב. מאי טעמא
 - קריאת שמע דרבנן, אמת ויציב
 דאורייתא. - מתיב רב יוסף: [דברים
 ו'] ובשכבך ובקומך! - אמר ליה
 אביי: ההוא בדברי תורה כתיב....
ורבי אלעזר אמר: ספק קרא קריאת
 שמע ספק לא קרא - חוזר וקורא
 קריאת שמע....

6. שו"ת שאגת אריה סימן א

נמצא דלשמואל נמי בקריאת פרשת ק"ש,
 מקיים מצות עשה של תורה כמו לרבי
 אלעזר, אלא דלדידיה בשאר פרשיות של
 תורה נמי מקיים מצות עשה זו מה"ת,
 וחייב לקרותה בזמן שכיבה וקריאה דווקא
 בזמנים שקבעה תורה....
 והא דאמר רב יהודה אמר שמואל ספק
 קרא קריאת שמע ספק לא קרא אינו חוזר
 וקורא מאי טעמא קריאת שמע דרבנן,
 היינו דוקא היכא דקרא כבר איזה דבר
 מד"ת דיוצא ידי חובתו בזה מדאורייתא,
 אבל לא קרא עדיין איזה דבר מד"ת, חייב
 לקרות קריאת שמע דוקא ואין לסמוך על
 שיקרא איזה דבר מד"ת, דקריאת שמע
 עדיף דאית בה תרתין...

3. ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה י

והמצוה העשירית היא שצונו לקרוא
 קריאת שמע בכל יום ערבית ושחרית
 והוא אמרו יתעלה (פ' שמע) ודברת בם
 בשבתך בביתך וגו' ובשכבך ובקומך.
 וכבר התבאר משפטי מצוה זו במסכת
 ברכות ושם (כא א) התבאר שקריאת שמע
 דאורייתא.... ומצוה זו אין הנשים חייבות

7. שולחן ערוך אורח חיים סימן סז

סעיף א- ספק אם קרא ק"ש,
 חוזר וקורא ומברך לפניה
 ולאחריה. אבל אם יודע
 שקראה, אלא שמסופק אם ברך
 לפניה ולאחריה, אינו חוזר
 ומברך.

משנה ברורה סימן סז ס"ק ב

חוזר וקורא - הטעם דקיי"ל ק"ש
 דאורייתא כלומר דהא דכתיב
 ודברת בם בשבתך בביתך וגו'
 קאי אפרשה זו גופא שחייב
 לדבר בו בשעת שכיבה ועמידה
 ולפיכך אם נסתפק אם קרא או
 לאו חייב לחזור ולקרות ככל
 ספיקא דאורייתא:

מצוות קריאת שמע- זמנה בלילה

הנחיות למעיין:

זמן קריאת שמע של ערבית, קשה מאוד להגדרה. הפעם נלמד מהו הזמן בו ניתן להתחיל את קריאת שמע. נעיין בשאלה מדוע יש דעות רבות וחלוקות על פרק זמן קצר כל כך? ומדוע יש פער בין ההלכה למנהג?

לאחר לימוד הסוגיה בכיתה מדף ב. "אמר מר" עד לדף ב: "דעני מאוחר שמע מינה" עם רש"י, ענה על השאלות

1. מתוך הגמרא אותה למדת, כמה שיטות מצאת ביחס לזמן תחילת קריאת שמע של ערבית?
2. מנין לדעת רב האי נובעת המחלוקת הזו? נסה למצוא, כבר בניסוח של הכתוב, את הקושי שכנראה יוצר מחלוקת זו.
3. מה ההסבר שמציע בעל הפני יהושע?
4. עיין במקורות 3-5. מהן שיטות הראשונים להלכה?
5. עיין בפוסקי ההלכה המובאים במקור 6. מה ההכרעה למעשה? כדי להקל עליך נסה לחלק בין לכתחילה לבין בדיעבד?

הרא"ש

רבי אשר בן יחיאל, הרא"ש, נולד בשנת ה"א י' (1250?) באשכנז ונפטר בשנת ה"א פ"ז (1327) בטולדו שבספרד. הרא"ש למד בישיבות בעלי התוספות באשכנז ובצרפת, ורבו הגדול היה המהר"ם מרוטנבורג. בעקבות רדיפות נגד היהודים באשכנז, ברח הרא"ש לספרד בשנת ה"א ס"ג (1303), ושם התקבל בכבוד רב על ידי הרשב"א בברצלונה, ומאוחר יותר התמנה לרב העיר הגדולה טולדו. לאחר פטירת הרשב"א נחשב הרא"ש לפוסק הדור בספרד. הוא השאיר אחריו יותר מאלף תשובות. בפירושו לגמרא (פירוש הרא"ש, תוספות הרא"ש), מאחד ר' אשר את האסכולה האשכנזית והפרובנסלית עם האסכולה הספרדית במיזוג גמור, בכך שדעות בעלי התוספות, גדולי פרובנס וגדולי ספרד משמשות כאחד בהבנת הסוגיא ובקביעת ההלכה. בנו-תלמידו, ר' יעקב, חבר ספר הטור, שם מובאות דעותיו של אביו הרא"ש להלכה. גם ר' יוסף קארו בספרו שלחן ערוך מבכר את דעת הרא"ש להלכה. ספר 'פסקי הרא"ש' נדפס לראשונה בסוף מסכתות התלמוד בדפוס ונציה ר"פ. הוא מסכם את הסוגיות להלכה, כאשר הוא מבוסס בעיקר על פסקי הרי"ף, ומביא הרבה מפירושי ופסקי בעלי התוספות. בסוף כל מסכת צורף 'קיצור פסקי הרא"ש' על אותה מסכת, כנראה מעשה ידיו של בנו, ר' יעקב בעל הטורים. כבר בדפוס הראשון צורפו לפסקי רא"ש 'הגהות אשרי', לקט פסקים מאת ראשוני אשכנז (תוספות, הראב"ה, אור זרוע, 'מהרי"ח' - ר' יחזקיה ממגדינבורג ועוד), המשלימים את דברי הרא"ש. מלקט 'הגהות אשרי' הוא ר' ישראל מקרמז' (אוסטריה), הממה ה"ד), אבי-סבו של ר' ישראל איסרלין בעל 'תרומת הדשן'. במשך השנים נוספו לדפוס התלמוד הגהות נוספות ש'נבלעו' בתוך הגהות אשרי. הגהות אשרי נמצאות לפנינו על רוב המסכתות, והיתה להן השפעה רבה על הפסיקה במשך הדורות.

1. חדושי הרשב"א על מסכת ברכות דף ב/ב

אבל בפירושי רבינו האי גאון ז"ל [כתב]
משום דחלוקתן של הני רבנן דנחלקו
בברייא כל חדא וחדא תלויה בדבר, דרבי
אליעזר דאמר משעה שקדש היום, סבר ובא
השמש ביאת שמשו, דהיינו תחלת השקיעה,
ומאי וטהר טהר גברא, ור' יהושע סבר ביאת
אורו הוא, ומאי וטהר טהר יומא, ואין
ביניהם שיעור שאפשר להיות שיעור אחר
אלא ר' מאיר דיהיב שיעורא קודם שיעורא
דר' יהושע כשיעור טבילה. ור' חנינא אמר
דלא תלי שיעורא בתחלת הלילה אלא שעת
שכיבה, ואין דרכן של בני אדם לישכב
בתחילת הלילה אלא משעה שהעני נכנס
לאכול פתו לאחר שמספר עם שכניו. ורבי
אחא אמר משעה שבני אדם נכנסין להסב
שהוא מאוחר יותר, לפי שמספרין בתחלת
הלילה ברחוב העיר על פתחיהן זה עם זה...

2. פני יהושע על הש"ס

וכל זה כתבתי לשיטת הגאון, ולולי שאיני כדאי
היה נראה לי לפרש בדרך אחר, משום שנראה לי
דוחק גדול לומר דכל הני תנאי פליגי בזמן ק"ש
דאורייתא, דלכאורה אין לספק בזמן שכיבה
דאורייתא אלא באחד משלושה פנים או שנאמר
דכל חד וחד קודם שכיבה שלו, או דהכל תלוי
בשכיבה לרוב בני אדם, או דמיד משיחיל זמן
שכיבה לשום אדם מתחיל זמן ק"ש כדק"ל זריזין
מקדימין למצות. א"כ ממילא תו אי אפשר לפרש
להעמיד מחלוקת דכל הני תנאי בשיעור טובא
שאין טעם לדבר שיחלוקו במציאות. לכך היה
נראה לי לפרש דכל הני תנאי לאו בשיעורא
דאורייתא פליגי דמדאורייתא בודאי ליכא אלא
באחד מג' פנים שזכרנו. מיהו לעולם פשטא
דקרא דסמוך לשכיבה בעינן היינו אחר זמן
אכילה דהוה ביממא כדאימא ביומא [ע"ד ע"ב]
אלא דכל הני תנאי דפליגי בשיעורא דזמן ק"ש
היינו בשיעורא דרבנן קמפליגי א' שתקנו תפלת
ערבית ועשו ג"כ סייג לדבריהם שלא יאכל קודם
שיתפלל ותקנו ג"כ להסמיק ק"ש לתפלה שיהא
קריאתו בציבור או משום ברוב עם הדרת מלך,
ומשום טורח הציבור הוצרכו לקבוע זמן מיוחד
לכולם שיהא קודם זמן אכילה לכל חד כדאית ליה
מר באכילת כהנים ומר באכילת עניים.

3. רי"ף מסכת ברכות דף א עמוד ב

שמעינן השתא דבין למתניתין ובין לברייא
עונת ק"ש לרבנן משעה שהכהנים נכנסין
לאכול בתרומתן דהיא שעת צאת הכוכבים
והכין הלכתא דקיימא לן יחיד ורבים הלכה
כרבים

רמב"ם הלכות קריאת שמע פרק א הלכה ט
אי זהו זמן קריאת שמע בלילה מצותה משעת
יציאת הכוכבים

4. תוספות מסכת ברכות דף ב עמוד א

ואם תאמר היאך אנו קורין כל כך מבעוד יום. ויש
לומר דקיימא לן כרבי יהודה דאמר בפרק תפלת
השחר (דף כו.) דזמן תפלת מנחה עד פלג המנחה
דהיינו אחר עשר שעות פחות רביע ומיד כשיכלה
זמן המנחה מתחיל זמן ערבית. ואם תאמר היאך אנו
מתפללין תפלת מנחה סמוך לחשכה ואפילו לאחר
פלג המנחה. יש לומר דקיימא לן כרבנן דאמרי זמן
תפלת המנחה עד הערב ואמרינן לקמן (דף כז.)
השתא דלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר דעבד
כמר עבד ודעבד כמר עבד.

5. רא"ש מסכת ברכות פרק א סימן א

ונראה לקיים המנהג שאנו סוברים כשאר התנאים שמקדימין
שעת הק"ש לצאת הכוכבים. ואע"ג דלית הלכתא כר' אליעזר
לגבי ר' יהושע ולא כרבי מאיר לגבי רבי יהודה מכל מקום
בתפלה הקלו וגם מתוך הדחק נהגו כך לפי שמתקבצין הצבור
לתפלת המנחה ואילו לא היו קורין את שמע ומתפללין תפלת
הערב עד צאת הכוכבים היה כל אחד ואחד הולך לביתו והיה
טורח להם להתקבץ לאחר מכאן ולא היו מתפללים בצבור.
לפיכך נהגו העם לקרות שמע ולהתפלל קודם צאת הכוכבים
וסמכו על הני תנאי כדפירשתי אע"ג דלכתחלה אין לקרות
ק"ש עד צאת הכוכבים כסתמא דמתני' וכו' יהושע דפליג
אדר' אליעזר בברייא.

6. שולחן ערוך אורח חיים סימן רלה סעיף א

זמן קריאת שמע בלילה משעת יציאת שלשה כוכבים קטנים, ואם הוא יום מעונין ימתין עד שיצא הספק מלבו; ואם קראה קודם לכן,
חוזר ב וקורא אותה בלא ברכות; ואם הצבור מקדימים לקרות ק"ש מבעוד יום, יקרא עמהם קריאת שמע וברכותיה ויתפלל עמהם,
וכשיגיע זמן, קורא קריאת שמע בלא ברכות

ביאור הלכה סימן רלה ד"ה ואם הצבור

ובמשעה רב אות ס"ה כתב דמוטב להתפלל ערבית בזמנה ביחיד אם א"א לו לאסוף עשרה בזמן ק"ש ואף בשבת דעתו שם שיתפלל
בזמנה דוקא:

ילקוט יוסף חלק ג' עמוד תרנ [שולחן ערוך סימן רלה]

מצוה מן המובחר להתפלל ערבית ולקרוא ק"ש אחר צאת הכוכבים, ומכל מקום כבר נהגו אצלנו להקל להתפלל ערבית קודם
שקיעה...וצריך לחזור ולקרוא ק"ש אחרי צאת הכוכבים. ומיהו נכון מאוד לקיים שיעורי תורה בין מנחה לערבית, ולהתפלל ערבית אחר
צאת הכוכבים....

בין השמשות

הנחיות למעיין:

1. האם חשבת פעם על הביטוי 'בין השמשות' מה מקורו? הרי לכאורה עדיף היה לומר בין היום ללילה?
2. עיין במקורות 1 ו-2. כיצד מבאר כל אחד מהם את הביטוי 'בין השמשות'?
3. מהן שתי הדעות אצלנו בגמרא?

ודאי שמעת על המושג 'צאת הכוכבים לפי רבנו תם', במסגרת הלימוד שלנו נבין מהי שיטתו של ר"ת - מבעלי התוספות, נבין מהי הדעה החולקת - הגאונים והגר"א, כדי שהמושג בין השמשות יהיה בהיר.

לבהירות זו חשיבות רבה והשלכות הלכתיות מגוונות. למשל: זמן תפילת מנחה, זמני קבלת וציאת שבת, זמני סיום צום, הלכות טהרת המשפחה ועוד.

כרקע לדברים, נביא מדרש מעניין על מוגבלות האדם מול יכולת הבורא, מדרש זה נאמר על הפסוק "וישבות ביום השביעי", לכאורה הרי היום השביעי הוא כבר שבת, לכן צריך היה לכתוב וישבות ביום השישי.

בראשית רבה פרשה י ד"ה (ב) ויכל אלהים

אמר ר' שמעון בן יוחאי בשם ר' יודע ודם שאינו יודע לא רגעיו ולא עתיו ולא שעותיו הוא מוסיף מחול לקודש, אבל הקב"ה שיוודע רגעיו ועתיו ושעותיו נכנס בו כחוט הסערה...

4. עיין במקור מספר שלוש, מהי שיטת רבי יהודה? [יש עוד שיטות הן של תנאים והן של אמוראים שנחלקו כיצד להבין את התנאים]
5. אותו רבי יהודה בגמרא בפסחים טוען אחרת ביחס לשקיעה. מהי עמדתו שם? [מקור 4]
6. עיין במקור מספר 6 זוהי שיטת ר"ת המפורסמת, מה עומד ביסוד השיטה?

כשיטתו של ר"ת פסק גם השו"ע בסימן רסא סעיף ב- אך יש לציין שההלכה כר"ת היא רק לחומרא ולא לקולא !!! למשל: לכו"ע זמן קבלת שבת איננו לפי השקיעה של ר"ת כי לפי דעות החולקים עליו, אנו מחללים שבת ! וכבר מאז ומתמיד נהגו הכול כדעת הגאונים ופורשים ממלאכה בשקיעה הנראית לעינינו

7. עיין במקור מס 7. מהי דעת החולקים?

לידיעתך!!!

בזמן מהלך מיל יש שלוש שיטות:

א. 18 דקות (ולפי"ז ביה"ש - $\frac{3}{4}$ מיל - הוא 13.5 דקות).

ב. 22.5 דקות (ביה"ש הוא כ - 17 דקות).

ג. 24 דקות (ביה"ש הוא כ - 18 דקות).

8. למעיינים כדאי לעיין גם באנציקלופדיה התלמודית בערך 'בין השמשות', ולעסוק גם בשיטת ה'ראים'.

הגאון מוילנא-הגר"א

רבי אליהו בן שלמה זלמן קרמר (חי בשנים ה'תפ – ה'תקנח) הידוע כהגאון מוילנא ואף סתם בשם הגאון, נחשב לאחד מעמודי היהדות התלמודית לדורותיה. גאון במקרא תלמוד וקבלה ובקיא במדעים כללים. אגדות רבות נכרכו בו, והעם התייחס אליו באהבה ובהערצה שאין דומה לה. היה ידוע בצניעותו ובפשטות הליכותיו, וסירב לשמש ברבנות של וילנא, בשל ענוותנותו הרבה ובשל הרצון לא לבטל לימוד תורה. כבר בילדותו אובחן הגר"א כעילוי, ובגיל 7 דרש בבית הכנסת הגדול דרוש ופלפול עמוק שלמד מאביו. הגאון הדריך ללימוד בדרך של פשט, בקיאות וידענות רחבת היקף כפי שהייתה דרך לימודו, והתנגד ללימוד בסגנון פלפולי חריף, בדיוק כמו שהתנגדו הרמב"ם והמהר"ל ועוד חכמי ישראל נוספים. הגאון היה חדשן מאוד בפסיקת ההלכה ופעמים רבות פסק על פי הבנתו גם נגד המנהג המקובל. בגיל שישים ניסה בעצמו לעלות לארץ ישראל, ואף כתב לבני משפחתו אגרת מהדרך אשר התפרסמה אחר כך בשם "עלים לתרופה", שבה כתב בין היתר, שהוא הולך ל"ארץ חמדת ישראל וחמדת השם שכל עליונים ותחתונים תשוקתם אליה" אבל הגיע רק עד קניגסברג, ושם בחזרה ביקש לחדש את היישוב היהודי בארץ, להפריח את שממותיה של ארץ ישראל. לשם כך דירבן מאוד את תלמידיו לעלות לארץ שהייתה בחורבנה, ומינה לעמוד בראשם את תלמידו רבי הלל משקלוב, ואכן 14 מתלמידיו עלו בראש שיירה לצפת ול"חשלים" בתחילת המאה ה-19. 11 שנה לאחר מותו, ומצאו בה כשלושים יהודים, ובעקבותיהם עלו קבוצות נוספות בעשרות השנים שלאחר מכן.

1. ספר גור אריה על שמות - פרק יב פסוק ו

...ואני אומר כי הפירוש הזה רחוק מאוד, כי איך יקרא 'בין השמשות' בין שמש המזרח ובין שמש השקיעה, וידוע כי רז"ל (שבת לד ע"ב) שמשו בלשון 'בין השמשות' זמן שהוא ספק יום וספק לילה, ולפי זה לא היו ראוי להקרא 'בין השמשות', ואלו שני שמש לא מצאנו בשום מקום, גם אלו שני הערביים:

ואני אומר כי נקרא 'בין הערביים' הזמן שהוא בין הימים, כלומר בין יום שעבר ובין יום שנכנס, שכאשר היום שעבר סר לגמרי אז מתחיל היום לערב - אז נקרא הזמן ההוא 'בין הערביים', ובלשון תרגום, שהוא לשון בני אדם, יקרא 'בין השמשות', וכאילו כתיב 'בין הימים', ואז היה פירושו בודאי הזמן שהיום שעבר התחיל לערוב ויום הבא עדיין לא בא, כי בלשון הכתוב יקרא היום על שם התחלתו, שהרי כתיב (בראשית א, ה) 'ויהי ערב ויהי בקר', ובלשון בני אדם נקרא היום על שמוש השמש, ולכן כאילו כתיב 'בין הימים':

2. ביאור הגר"א לאורח חיים סימן רסא ס"ק יא'

...וזהו בין השמשות בין ביאת השמש להתחלת ביאת האור שהוא בהכסי-ה, [השמש מכוסה] שאז נשקע אורה מלהאדים...

3. תלמוד בבלי מסכת שבת דף לד/ב

תנו רבנן: בין השמשות ספק מן היום ומן הלילה, ספק כולו מן היום, ספק כולו מן הלילה - מטילין אותו לחומר שני ימים. ואיזהו בין השמשות - משתשקע החמה כל זמן שפני מזרח מאדימין, הכסיף תחתון ולא הכסיף העליון - בין השמשות, הכסיף העליון והשוה לתחתון - זהו לילה, דברי רבי יהודה. רבי נחמיה אומר: כדי שיהלך אדם משתשקע החמה חצי מיל. רבי יוסי אומר: בין השמשות כהרף עין, זה נכנס וזה יוצא.... דאיתמר שיעור בין השמשות בכמה אמר רבה אמר רב יהודה אמר שמואל שלשה חלקי מיל

4. תלמוד בבלי מסכת פסחים דף

צד א'

רבי יהודה אומר...תדע כמה מהלך אדם בינוני ביום עשר פרסאות ומעלות השחר עד הנץ החמה ארבעת מילין משקיעת החמה ועד צאת הכוכבים ארבעת מילין

5. תוספות פסחים דף צד/א

רבי יהודה אומר משקיעת החמה עד צאת הכוכבים ארבע מילין - קשה לר"ת דבסוף במה מדליקין (שבת דף לד:) אמר איזהו בין השמשות משתשקע החמה כל זמן שפני מזרח מאדימין דברי ר"י ומסקי' התם דבין השמשות דר"י תלתא ריבעי מיל והכא קאמר ר"י גופיה ארבעה מילין וי"ל דהכא קאמר מתחלת שקיעה דהיינו משעה שמתחלת החמה ליכנס בעובי הרקיע עד הלילה הוי ד' מילין והתם קאמר מסוף שקיעה:

6. על פי דברי הגר"א או"ח רסא

יש כמה דרגות ב'צאת הכוכבים'. יש יציאה של שלושה כוכבים - זה ודאי לילה. אך מה שמופיע בגמרא במסכת פסחים, שהזמן הוא ארבעה מילין, אין הכוונה מהשקיעה עד צאת שלושה כוכבים, אלא מהשקיעה עד שיש חושך מוחלט ובו יש יכולת לראות את יציאת כל הכוכבים.

קדיש

הנחיות למעיין:

מטרת השיעור היא הבנה בסיסית של הקדיש אשר אותו אנו אומרים ושומעים יום יום, מתוך עיון בגמרא והראשונים עד לפוסקי ההלכה. ההנחיה מבוססת על כך שהגמרא בברכות נלמדה עד למילים 'מעל שולחן אביהם' בדף ג/א

1. במה שונה הקדיש מתפילות אחרות? [מבחינה לשונית]
2. עיין בתוס' ד"ה ועונין [נמצא בדף הגמרא ובדף המקורות] דברי התוס' מחולקים לשני חלקים: האחד - דיון בהבנת הקדיש לפי שיטת ה'מחזור ויטרי'. השני - קושית התוס' על דבריו והבאת פירוש חלופי.
3. מה ההסבר של בעל מחזור ויטרי?
4. מה מקשים התוספות על דברי המחזור ויטרי? ומה ההצעה שלהם להסבר הקדיש, ולאמירתו בארמית?
5. האם למחלוקת זו ישנה השלכה מעשית? או שזו רק שאלה של הבנה, שודאי גם היא חשובה?
6. האם יש לך הצעה ליישוב דברי בעל ה'מחזור ויטרי'?
7. עיין בנוסח הקדיש וענה, כמה פעמים מופיע צמד המילים 'שמה רבא' בקדיש? האם נוכל לחלק, ולומר שבעל ה'מחזור ויטרי' הבין, שבכל פעם יש לביטוי שמה רבא משמעות אחרת? ואילו בעלי התוס' טוענים שהמשמעות של 'שמה רבא' זהה בכל האזכורים?
8. עיין בטור - מקור מספר 2. מה הוא הבין ביחס לשני האזכורים, האם מדובר על אותה המשמעות? מה הבנה זו של הטור [ור"י בתוס'] מחדשת במשמעות ומבנה הקדיש?
9. עיין ב'שבולי הלקט' מה הבנתו ביחס לאמירת הקדיש בארמית? בעיקר בתשובה בה הוא קושר זאת לתוכן הגמרא על כך שה' עצוב?

ספר שבולי הלקט ענין תפילה סימן ח

יתגדל ויתקדש. יש בקדיש עשרה לשונות של שבח ואלו הן. יתגדל. ויתקדש. יתברך. וישתבח. יתפאר. יתרום. יתנשא. יתעלה. יתהדר. יתהלל. יש מן הגאונים ז"ל שאומרים שהן כנגד עשרה מאמרות שבהן נברא העולם. וממנו אתה למד שעל כן נתקן שאומר בעלמא דברא כרעותיה.

עוד פירש טעם אחר לפי מה שאמרנו בברכות פרק ראשון תניא אמר ר' יוסי פעם אחת נכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל ובא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח וכו' עד אמר לי בני מה קול שמעת בחורבה זו אמרתי לו שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואמרת אוי לי שהחרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגלתי את בני לבין אומות העולם. אמר לי בני חייך ואשך ג' פעמים ביום אומר כך. ולא עוד אלא שבכל שעה שישאל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין אמן יהא שמו הגדול מבורך מנענע בראשו ואומר אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך אוי שהאב הגלה את בניו אוי שהבנים גלו מעל שלחן אביהם לכך אומר ונחמא כביכול שצריך תנחומין על העצב הזה. **וגאון אחר זצ"ל כתב** שעל שם העצב אומר אותו בלשון ארמית כדי שלא יבינו המלאכים מה שרוצין לומר וערכבוהו שלא יעלה למעלה עבור העצבון הגדול שלמעלה. אבל לאלתר כשהקב"ה אומר אוי שהאב הגלה את בניו המלאכים מזדעזעין ותמהין על העצבון. חוזרים הקהל ומשבחים בלשון עברית. יתברך וישתבח וכו' ועל כן כשחוזרין לומר ונחמא חוזרין לנחם בלשון ארמית שכיון שאינן מרגישין בעצב לא ירגישו בנחמה. **והר"ר מאיר נר"ו פי'** מה טעם אומרים אותו בלשון ארמי כאדם עצב המשנה מבגדי מילתין לבגדי סמרטוטין על שם העצב שפירשנו. **ור' בנימין אחי נר"ו** כתב שתחילת אמירתו היתה בלשון עברי כמו שאמרנו למעלה ולא עוד אלא כל שעה שישאל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין אמן יהא שמו הגדול מבורך כו' ובכמה מקומות מצאתי באגדה נמצא בלשון הזה. ובימי שמד גזרו שלא יאמרו שמו הגדול מבורך. לכך הנהיגו לאמרו בלשון ארמי שלא היו האויבים מכירין בו ואע"פ שבטלה השמד לא רצו להחזיר הדבר לישנו בלשון עברי כדי שלא ישתכחו הנסים והנפלאות וכדי לעשות פומבי לדבר. ואין פוחתין מז' קדישין בכל יום. והגאונים ז"ל סמכו על שם שבע ביום הללתיך:

מחזור ויטרי

ר' שמחה מויטרי חי בצרפת במאה ה"א-ב. היה מתלמידיו של רש"י. ר' שמחה כתב פירושים ופסקים על התפילה, שרוכזו בספר שכונה 'מחזור ויטרי', והוא מקבוצת "ספרי דבי רש"י". הספר כולל מנהגים העוסקים בסדר התפילה וקריאת התורה, וכן פיוטים רבים. הוא מכיל קבצים הלכתיים של קדמונים בנושאי התפילה, ומשתמש הרבה בתורתו של ר' שמעיה, תלמידו ומזכירו של רש"י.

בס"ד

2. טור אורח חיים סימן נו

יתגדל ויתקדש הוסד על פי המקרא והתגדלתי והתקדשתי האמור במלחמת גוג ומגוג שאז יתגדל שמו של הקב"ה דכתיב (זכריה יד) ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד: שמיא רבא יש מפרשים שם יה רבא שאנו מתפללין על שם יה שאינו שלם שיתגדל ויתקדש ושיחזור להיות שלם והיינו לעת הגאולה שינקום מעמלק שנשבע שלא יהיה השם שלם עד שינקום ממנו דכתיב כי יד על כס יה שאין הכסא שלם ואין השם שלם אלא לאחר שינקום ממנו ואז יהיה השם שלם וגם הכסא דכתיב (תהלים ט) האויב תמו חרבות לנצח וכתיב וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו הרי השם שלם והכסא שלם... ולפי פירוש זה יהיה כפשוטו שמיא רבא תרגום של שמו הגדול. ועונין הציבור בכוונה שלימה אמין יהא שמיא רבא מברך לעלם ולעלמי עלמאי כדאיתא בפרק כל כתבי העונה איש"ר בכל כחו קורעים לו גזר דינו של ע' שנה פירוש בכל כחו כוונתו וגם בכאן מפרשים שמיא רבא על השם שיחזור שלם אבל בכל הספרים גרסין כל העונה אי"ש הגדול מבורך וזה ראיא לפירוש ר"י שאינו אלא תרגום של שמו הגדול וחזור גם ש"צ ואומר יש"ר וכו':

1. תוספות מסכת ברכות דף ג עמוד א

ועונין יהא שמיא הגדול מבורך - מכאן יש לסתור, מה שפי' במחזור ויטרי, 'יהא שמיא רבא' שזו תפלה שאנו מתפללין שימלא שמו כדכתיב (שמות יז) כי יד על כס יה שלא יהא שמו שלם וכסאו שלם עד שימחה זרעו של עמלק ופירושו כך יהא שמי"ה שם יה רבא כלומר שאנו מתפללין שיהא שמו גדול ושלם ומבורך לעולם הוי תפלה אחרת כלומ' ומבורך לעולם הבא. **וזה לא נראה מדקאמר הכא יהא שמיא הגדול מבורך משמע דתפלה אחת היא ואינו רוצה לומר שיהא שמו גדול ושלם אלא יהא שמו הגדול מבורך** וגם מה שאומרי' העולם לכך אומרים קדיש בלשון ארמית לפי שתפלה נאה ושבח גדול הוא על כן נתקן בלשון תרגום שלא יבינו המלאכים והיו מתקנאין בנו וזה אינו נראה שהרי כמה תפלות יפות שהם בלשון עברי אלא נראה כדאמרינן בסוף סוטה (דף מט.) אין העולם מתקיים אלא אסדרא דקדושתא ואיהא שמיא רבא דבתר אגדתא שהיו רגילין לומר קדיש אחר הדרשה ושם היו עמי הארצות ולא היו מבינים כולם לשון הקודש לכך תקנוהו בלשון תרגום שהיו הכל מבינים שזה היה לשונם.

3. סדור תפלה - נוסח ספרד - סדר ברכות התורה

יתגדל ויתקדש שמה רבא. אמן:
בעלמא די ברא כרעותה וימליך מלכותה ויצמח פרקנה ויקרב משיחה. אמן:
בחיכון וביומיו ובחיי דכל בית ישראל בעגלא ובזמן קריב, ואמרו אמן:
קו"ח יהא שמה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמאי:
חזן יתברך:
וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמה דקדשא. בריך הוא. אמן:
לעלא (בעשי"ת ולעלא מכל) מן כל ברכתא ושירתא תשבחתא ונחמתא דאמירן בעלמא.
ואמרו אמן:
חזן - תתקבל צלותהון ובעותהון דכל בית ישראל קדם אבוהון די בשמיא, ואמרו אמן:
חזן - יהא שלמא רבא מן שמיא וחיים טובים עלינו ועל כל ישראל. ואמרו אמן:
חזן עושה שלום (בעשי"ת השלום) במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן:

4. שולחן ערוך אורח חיים סימן נו סעיף א

יש לכוין בעניית הקדיש. הגה: ולא יפסיק בין יהא שמיא רבא למברך. (הגהות אשר"י בשם א"ז כתב דלפי ראשון לא יפסיק בין שמיא לרבא, ולפי ר"י אין להפסיק בין רבא למברך).

חצות או כחצות

הנחיות למעיינים:

מטרת השיעור: לברר את שלוש הגישות של הגמרא ביחס לדברי משה 'כחצות' להעמיק את ההבנה שלנו, על מכת הבכורות. למד את הגמרא ורש"י עד דף ד. 'בתוך מצרים' וגם את תוס' ד"ה ואתא איהו

1. הגמרא מביאה סתירה לכאורה בין דברי משה- 'כחצות הלילה', לבין דברי דוד- 'חצות לילה'. מהי?
2. מהם שלוש התירושים שמציעה הגמרא? מה ההבדלים המהותיים בין התשובות?
3. בתשובת ר' זירא מצטטת הגמרא ברייתא ממסכת דרך ארץ. עיין במקור 2. מה הפרוש של הברייתא?
4. מה פשר הביטוי 'תאחז' עיין במקור 3 והשווה לרש"י ד"ה ותאחז. האם ניתן להכריע כאחד הפירושים או ששניהם אמיתיים?
5. עיין במקור מס' 4 - רבנו בחיי. מה הוא מקשה על הגמרא? ומה הוא מבאר?
6. עיין במהר"ל - מקור מס' 5, כיצד הוא מבין את החשש של משה? ומה, לדעתו, המשמעות של 'שמא תתבדה ותאחז'?
7. לעיון נוסף, מומלץ לעיין ברמב"ן על התורה, שפת אמת על אתר בברכות, והמהרש"א.
8. לתוספת עיון, עיין בתוס' המצורף וענה לשאלה האם אין חשש בכך שאדם יתרגל לומר איני יודע?

תוספות מסכת קידושין דף ל עמוד א

אל תגמגם ותאמר לו - והא דאמר באלו מציאות (ב"מ דף כג): דצורבא מרבנן משני בדיבוריה במסכ' אומר ר"ת דהיינו אם שואלים אותו אם למדת מסכת זו אל יתגאה לומר שלמדה כלומר למדתי הרבה אבל אם שואלים אותו דבר הלכה או שצריכין ללמוד ממנו מסכ' צריך שיהיו מחודדים בפיו שלא יגמגם בדבר ולא דמי להא דאמר מר (מסכת דרך ארץ זוטא פ"ג) למד לשונך לומר איני יודע שמא תתבדה ותאחז דהיינו במילי דעלמא ואפילו בדברי תורה לא יאמר יודע אני דבר להתפאר בו בכך אלא מה שידע יורה וילמוד לתלמידים.

רבי בחיי בן אשר אבן חלוה

רבנו בחיי – מפרש התורה. חי בסרגוסה שבספרד ומת בשנת 1240. שם משפחתו חליאואה. היה תלמיד הרשב"א, כפי שנראה מפירושו בסוף פ' חקת, שם כתב, "מורי הרב הגדול רבנו שלמה נ"ר בפירושו **ההגדות שחיבר**".

מדרש רבנו בחיי על התורה

פירושו לתורה נקרא כמדרש, כי צורתו המדרשית עולה היא על דרך הפשט שבו.

בפירושו רצה לפרש בארבעה הדרכים שהתורה מתבארת בהם, כאשר יאמר בהקדמתו:

(א) דרך הפשט אשר הבטיח כי ישמור עליה כאישון עינו, ובפרט את פירושי רש"י ורבנו חננאל.

(ב) דרך המדרש אשר בו ירחיב לשון למען ישתמשו בו בשבתות להניח לבם מרגזם ועצבם.

(ג) דרך השכל, להורות כי תורתנו כלולה מכל החכמות.

(ד) דרך ה' דרך הקבלה ע"פ הרמב"ן "אשר הורה לנו את הדרך אשר נעלה בה ובדרך אמת הנחנו".

את הספר חיבר בשנת 1291, והוא נדפס ראשונה בנאפולי בשנת 1492.

1. ספר תהילים פרק קיט

(סב) חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך:

ספר שמות פרק יא

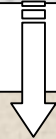
(ד) ויאמר משה כה אמר ה' פחצת הלילה אני יוצא בתוך מצרים

מסכתות קטנות מסכת דרך ארץ פרק ב

הלכה א: למד לשונך לומר איני יודע, שמא תתבדה ותאחז.

' ותאחז ' - שתי טעיות הן, האחת: אם התעקש האדם ועמד על דעתו, והתברר לו שטעה, עלול הוא במקום להודות בטעותו, ולהתבייש בה. להמשיך ולטעון כי הצדק עמו, כלומר לאחוז בטעות רק בגלל שכך הוא סבר, וזה הביאור תאחז כלומר בשקר. השניה: אם יאמר האדם איני יודע יניחהו לנפשו, גם אם התברר שהיה עליו לדעת, אך אם יטען האדם שיודע הוא, ויתברר שטעה, או אז חבריו ומרעיו יהיה להם במה לאחוז בו, ובמה לנגח וזה הביאור תאחז כלומר יהיה להם במה להתלות.

רבינו בחיי על שמות פרק יא פסוק ד

ויש לשאול על המאמר הזה כי בודאי איצטגניני פרעה וחרטומיו מן המכה השלישית שהודו על כרחם ואמרו אצבע אלהים היא לא נטראו לפני משה ולא באו בהיכל המלך כלל כי ראו במשה שהשיב כל חכמתם אחור ודעתם יסכל וא"כ איך יתלו הטעות במשה ויאמרו משה בדאי הוא והם היודעים כי נאמנים כל דבריו בתשע מכות הקודמות ולא נפל מכל דבריו ארצה והנה המה חכמים מחוכמים המכירים כי מעשיו של משה היו מאת השם כי כבר הודו בכך ועוד כי אף אם יתלו הטעות במשה מה היה משה חושש להם שישנה בשביל כך הלשון שנאמר לו מפי הגבורה בחצות ויאמר להם בשמו כחצות:

והנראה לומר כי עד המכה השלישית היו האצטגנינים והחרטומים חזקים באמונתם והענין ברור אצלם כי כל מעשיו של משה רבינו בדרך חכמה ותחבולה לא מאת הש"י אבל כאשר היתה המכה השלישית היו מכחישים חכמת עצמם ומודים בנבואת משה ואז אמרו אצבע אלהים היא ומשם ואילך היו רואים שהיו המכות באות בדבריו של משה ואחר התראתו מיד והיו רואים שהיו מסתלקות בכל פעם ופעם בכח תפלתו, אז היה הענין הולך ומתחזק בלבם והיתה נבואת משה מתבררת אצלם והיה שם שמים נודע ומתקדש בעולם על ידו, וכיון שנאמנו דבריו בכל המכות והיה ענין החרטומים והאצטגנינים הולך לאחור בשקריהם ופחוזתם וענין אמתת נבואת משה מתגבר והולך לכך נתירא משה במכה זו האחרונה שהיא חתימת עשר מכות פן ימצאו החרטומים והאצטגנינים מקום לטעות בדבריו מה שלא מצאו עד עתה בין המכות הקודמות כי אם היו מוצאים עתה מקום לטעות יהיו מכחישים כל המכות והאותות והמופתים למפרע ויתחלל שם שמים וע"כ היה הענין מוכרח למשה שהוצרך לשנות לשון הש"י פן יטעו הם ויכחישו למפרע ונמצא שם שמים מתחלל, וחשש בזה במכה האחרונה לפי שכל האותות הקודמים תלוין בה:

ספר נתיבות עולם א - נתיב האמת - פרק ב

ובפרק קמא דברכות (ד', א') כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים הוי ל' לומר בחצי הלילה אלא אמר משה שמא יטעו אצטגניני פרעה והיינו דאמר מר למד לשונך לומר איני יודע שמא תתבדה ותאחז ע"כ, פ"י כ"כ יש להרחיק האדם עצמו מן מדת השקר שמגונה הוא השקר כי תמצא שהיה משה מדקדק על דבר זה ביותר, כי אף שבסוף יהיה נגלה הדבר כאשר תבא המכה, מ"מ יהיה בעיניהם כמו חצי שעה בדאי ועל זה היה מדקדק, ולכן ילמד לשונך לומר איני יודע, ומה שאמר ותאחז כאלו אמר שיהיה נתפש בשקרו כמו גנב שנתפש בגניבתו כך המשקר גונב האמת ומעלים אותו ומשקר:

שדים ומזיקים. להיכן הם נעלמו?

הנחיות למעיין:

מכיוון שנושא זה מרתק עד מאוד, החלטנו להעמיק בו כדי להבין אותו על בוריו. נעיין ביחס לשדים החל ממחלוקות בין ראשונים ועד לדורותינו אלה. דפי העיון מתבססים על כך, שלמדת את הגמרא עד דף ו עמוד א' בעי רחמי עליה ואתסי'.

1. מתוך דברי הגמרא כאן עולה כי קיימים שדים, האם הם יכולים להזיק?
2. עיין במקור מספר 1. מהי גישת הרמב"ם?
3. לדעת בנו של הרמב"ם, ממה נובעת טעות בני האדם?
4. עיין במקור מס' 2. מה מכריע בנחיצות הרה"ג עובדיה יוסף? אילו קשיים מעוררת הכרעה זו?
5. עיין במקורות 3 ו-4. מחד גיסא, הגר"א שמתקיף את הרמב"ם, מה תוכן התקפתו? מאידך גיסא, הרב קולא, שמבאר את הרמב"ם כיצד הוא מבאר אותו?
6. עיין במקור 6 בדברי הרמב"ן. מה גישתו?
7. הרמב"ן גם מגדיר בדיוק מה כוח השדים. מהו?
8. האם ניתן לומר שהן לדעת הרמב"ם והן לדעת הרמב"ן אין לשדים כוח עצמאי אלא הם עושים את אשר צוו!
9. עיין בדברי הרב אביגדר נבנצל. כיצד הוא מבאר את העלמות השדים?

רמב"ן

רבי משה בן נחמן גירונדי (מגירונה), נולד בגירונה שבספרד בשנת ד"א תתקנ"ד (1194), ונפטר בארץ ישראל בשנת ה"א ל' (1270). כגדול התורה בדורו, העמיד הרמב"ן תלמידים הרבה, ביניהם הרשב"א ור' אהרן הלוי (הרא"ה). בשנת ה"א כ"ז (1267) נאלץ הרמב"ן לגלות מספרד בעקבות ויכוח פומבי בענייני דת עם המשומד הנוצרי פבלו קריסטיאני. ויכוח זה כפו עליו המלך והכמורה הנוצריים שבקטלוניה, והם אף הכריעו, כמובן, לטובת המשומד. בגיל 73 עלה הרמב"ן לארץ ישראל על אף הסכנות, ושם חידש את הישוב היהודי בירושלים, אשר נחרב קודם לכן על ידי הטטרים, ומשום כך הוא נחשב לאבי הישוב היהודי המודרני בירושלים. כמו הרמב"ם, עסק גם הרמב"ן ברפואה, כדרך שעשו גם גדולי ספרד רבים אחרים. הרמב"ן שלט בכל מקצועות התורה, וחיבוריו כוללים פירושים לגמרא ולתנ"ך, פסקי הלכה ותשובות, ואף חיבורים בחכמת הקבלה ובמחשבת ישראל.

(1) מאמרי הרמב"ם - מאמר על דרשות חז"ל לרבי אברהם בן הרמב"ם

וכמו מעשיות שזכרו בהם שדים, והרואה שאין לבו עמו יחשוב כי הם דברים היו בעולם כמו שנכתבו, ויבוא לחשוב ולהאמין דבר הנמנע שאי אפשרי אבל חייב, וכל זה יקרה לו לרוב פתיותו ומיעוט ידיעתו בטבע העולם, ובמעשה הנסים ובדרך החכמים ז"ל שהוא דרך הנביאים, שספרו בלשון הפשוט מה שראו במראות הנבואה, ודרך זו דרכו החכמים כמו שבאר אבא מורי ז"ל במורה הנבוכים למבין:

2. שו"ת יביע אומר חלק ד

- או"ח סימן כא

ונראה דרבינו [הרמב"ם] לשטתה שאינו מאמין במציאות שדים ומזיקים.

3. הגר"א, לורה דעה קעט [יג]:

והוא [הרמב"ם] נמשך אחרי הפילוסופיה, ולכן כתב שכשפים ושמות ולחשים ושדים וקמיעות הכל הוא שקר. אבל כבר הכו אותו על קדקדו, שהרי מצינו הרבה מעשיות בגמרא על פי שמות וכשפים.... והפילוסופיה הטתו ברוב לקחה לפי הגמרא הכל בדרך הלציי ולעקור אותם מפשטן, וח"ו אינו מאמין בהם ולא מהם ולא מהמונם, אלא כל הדברים הם כפשטן, אלא שיש בהם פנימיות, לא פנימיות של בעלי הפילוסופיה שהם חיצוניות, אלא של בעלי האמת.

3. מזיקים לשיטת הרמב"ם הרב עמית קולא מתוך שו"ת מורשת

שתי תשובות אפשריות בדבר.
1. דברי אגדה מתפרשים כמשל, כמו שהסביר הרמב"ם עצמו בהקדמתו למשנה ולפרק חלק. לכן גם האגדות של המזיקים והשדים יש לפרשם כן...
2. אמונות בשדים ומזיקים רווחו בעולם אמונות והדעות של תקופת חז"ל. אי אפשר היה להימלט מלדון בסוגיה ואי אפשר היה לעקור מחשבות אלו מן ההמון. יתכן שהיו אף חכמים שהאמינו במציאותם - ועל דברים מעין אלו אומר הרמב"ם כי המדע שבידי חז"ל לא הגיע בנבואה אלא נסמכו למדע של זמנם: יחד עם זאת יש דעות בקרב חכמי התלמוד כי [לפחות בזמנם] אין מזיקים - במדבר רבה יב ג [בסוף] [והשווה לפסיקתא דרב כהנא פרשה א, ה].

הרב רצון ערוסי שם

יש כל מיני מזיקין. יש מזיקין במובן של שדים ואלהים התייחסתי. והמזיקים הנזכרים בגמרא בברכות, כוללים גם מיליארדי חיידקים שמסוגלים לפגוע באדם.

רמב"ן ויקרא פרק יז פסוק ז

לשעירים - לשדים... ואמר ר"א שנקראו השדים כן בעבור שישתער הגוף הרואה אותם. והקורב, בעבור שיראו אותם המשוגעים כדמות שעירים... **כי כל מבקש אותם ומאמין בהם הוא זונה מתחת אלהיו, שיחשוב כי יש מי שמטיב או ירע חוץ מהשם הנכבד והנורא.**
ודע כי כאשר הבריה מתחילה במעשה בראשית בגוף האדם ובכל בעלי הנפש והצמחים והמתכות מארבע יסודות, ונתחברו ארבעתם בכח אלהי, להיות מהן גוף גס מורגש לכל חמשת ההרגשות לעביו ולגסותו, כך היתה יצירה משני יסודות מן האש והאוויר והיה מהם גוף אינו נרגש ולא מושג לאחת מן ההרגשות, כאשר נפש הבהמה איננה מושגת להרגשות לדקותה, והגוף הזה הוא רוחני יטוס לדקותו וקלותו באש ובאוויר. וכאשר ההרכבה בכל דבר סיבת ההויה וההפסד במורכב מארבע יסודות, כך היא במורכבים האלו משני היסודות, כי בהתחברותם יהיה בעל הגוף חי ובהתפרדם יהיה כמת:
ולכן אמרו רבותינו (חגיגה טז א) ששה דברים נאמרו בשדים, שלשה כמלאכי השרת, ושלשה כבני אדם, שלשה כמלאכי השרת, יש להם כנפים כמלאכי השרת, וטסים כמלאכי השרת, ויודעין מה שעתיד לבא כמלאכי השרת. **יודעין סלקא דעתך, אלא אימא שומעין מה שעתיד להיות.**....
וענין מה שאמרו, שומעין מה שעתיד להיות, כי בטיסתן באוויר השמים יקבלו העתידות משרי המזלות השוכנים באוויר, והם נגידי התלי. ומשם יגידו גם בעלי הכנפים העתידות, כאשר הוא מנוסה בנחשים וכאשר אפרש במקומו (דברים יח ט) בע"ה:
ואלו ואלו אינם יודעים במה שעתיד להיות לימים רבים ולעתים רחוקות, רק יודיעו בעתיד להיות בקרוב, כי ידעו בנסיונותם שיקבלו מן השדים בנגזר לבא. ולכן תרגם אונקלוס, יזבחו לשדים לא אלוה (דברים לב יז), דבחו לשדין דלית בהון צורך, יאמר שאין בהם שום צורך כי לא ימנעו הנזק העתיד ולא יעשו שום תועלת וגם לא יודיעו ברחוק שישתמר ממנו האדם בדעתו. והוא לשון הכתוב גם כן "לא אלוה", כאילו אמר "לא כח וממשלה", כי אלהים לשון אילות וכח, אל הם, יאמר שאין בשדים אילות ושום כח, ולכן אין צורך בהם כי לא ירעו וגם היטב אין אותם:

הרב אביגדור נבנצל - שיחות לספר בראשית עמ' כז

חז"ל מדברים בעשרות רבות של מקומות, על שדים ורוחות. במקומות רבים בשי"ס מוזכר מספרם העצום... וגם בשי"ע ישנן כמה הלכות פסוקת בענין המזיקין, כלומר שיש כאלו במציאות. פלא עצום הוא אם כך שלפחות בעשרות השנים האחרונות, כמעט ולא נשמע דבר וחצי דבר מאותם מזיקים!! לאן נעלמו אותן כוחות אשר נבראו בע"ש בין השמשות?
התשובה לשאלה זו, נעוצה שוב באיזון הקפדני שבמערך הכוחות הרוחניים בעולמנו: עד לא לפני זמן רב, היתה הבחירה שבפניה עמד האדם כדלהלן: האם שולט הבורא לבד בעולמו? או שמא ח"ו יש כח עצמאי לע"ז, לשדים, למכשפים, ולשאר הבלים. מציאותם של המזיקים היתה איפה הכרחית כדי לאפשר בחירה חופשית!
אבל כיום נקודת הבחירה היא שונה לחלוטין. כיום בוחר האדם בין האומנה בה' לבין מה שמכונה 'מטריאליזם' [חומרנות] ואתאיזם....
נקודת הבחירה בה ניצב האדם בדורות האחרונים, היא השאלה האם יש בכלל כוחות עליונים, או שמא 'אני ואפסי עוד' במצב כזה, בנקודת בחירה נמוכה כזו, נעלמו המזיקים מאלהים. מדוע? מפני ששדים ורוחות הם סתירה מוחלטת לשיטה החומרנית!!! הופעתם כיום הייתה מתגברת את הכחות המטים לאמנה בכוח עליון, והייתה מקשה על הכפירה במציאותם של כוחות רוחניים- ובכך היה מופר האיזון העדין שבבריאה.

קריאת שמע על המיטה

הנחיות למעיין:

מצווה זו של קריאת שמע על המיטה, חשובה היא עד מאוד. בגמרא שלנו למדנו שהיא מגינה מפני המזיקים, אך יש בה מעלות ועניינים נוספים. מעבר לנאמר לעיל זהו אחד מהדברים שכל אחד צריך לדעת בעל פה ולכן יש חשיבות להבנת המצווה ועניינה:

1. עיין במקור מס' 1. מה מוסיפה הגמרא שם שלא מופיע בסוגיה שלנו?
2. האם אתה זוכר סיבה אחרת לצורך בקריאת שמע על המיטה?
3. עיין במקור מספר 2. מלבד מה שעולה מן הפסוק, למה לדעתך נהגו כך? [רמז: 'עובר לעשייתו']
4. עיין במקורות 3 ו-4. מהי המחלוקת בין הראשונים?
5. עיין בשו"ע. מה ההלכה למעשה?
6. עיין בנושאי הכלים, המשנה ברורה והשערי תשובה כיצד נוהגים למעשה.
7. מה פוסק למעשה הגר"י בעניין קריאת ברכת המפיל אחרי חצות?

שערי תשובה

ר' חיים מרדכי מרגליות נולד למשפחת רבנים מפורסמת בערך בשנת תק"ם [1780], ונפטר בשנת תק"פ [1820]. בצעירותו נמנה על חכמי הקלויז של העיר בראד, ולאחר מכן מונה לרבה של העיר החשובה דובנא שבגליציה, ובה שימש כרב עד למותו בגיל צעיר. אחיו היה ר' אפרים זלמן מרגליות, מגדולי אותו דור, שבין השאר כתב את הספר 'יד אפרים' - הערות על השו"ע, שנדפס בפעם הראשונה בדובנא תק"פ יחד עם החיבור 'שערי תשובה' שכתב ר' חיים מרדכי. ספר 'שערי תשובה' מהווה מעין השלמה לספר 'באר היטב', שהוא קיצור של דברי נושאי הכלים העיקריים של השו"ע בתוספת הערות הלכתיות מספרים אחרים, ואף הציונים להערות ה'באר היטב' משמשים גם כהפניות להערות שב'שערי תשובה'. יש בספר 'שערי תשובה' ליקוט של פסקים ותשובות מעשיות ממאות ספרי שו"ת ופסיקה. מאז שנדפס לראשונה הוא מודפס ברוב מהדורות השו"ע, ומהווה בסיס מרכזי לפסיקה הלכה למעשה.

1. תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ס עמוד ב

הנכנס לישן על מטתו אומר משמע ישראל עד והיה אם שמוע. ואומר ברוך המפיל חבלי שינה על עיני ותנומה על עפעפי ומאיר לאישון בת עין. יהי רצון מלפניך ה' אלהי שתשיבני לשלום, ותן חלקי בתורתך, ותרגילני לידי מצוה, ואל תרגילני לידי עבירה, ואל תביאני לידי חטא, ולא לידי עון, ולא לידי נסיון, ולא לידי בזיון, וישלוט בי יצר טוב ואל ישלוט בי יצר הרע ותצילני מפגע רע ומחלאים רעים ואל יבהלוני חלומות רעים והרהורים רעים, ותהא מטתי שלמה לפניך, והאר עיני פן אישן המות, ברוך אתה ה' המאיר לעולם כולו בכבודו

2. בית יוסף אורח חיים סימן רלט

כתב הכל בו (סי' כט) נהגו כל ישראל שאין אוכלים ושותים ואין מדברים אחר קריאת שמע שאומרים על מטתן וסמכו אהאי קרא (תהלים ד ה) אמרו בלבבכם על משכבכם זו קריאת שמע ודומו סלה

4. בית יוסף לפי רש"י ורמב"ם

מותר לקרות קריאת שמע לכתחלה והוא מוטה על צדו לגמרי ולדבריהם הוי על מטתו כפשוטו כשהוא שוכב על מטתו ממש:

3. ב"י לפי רבנו יונה

דהיכא דליכא טירחא לא יקרא קריאת שמע כשהוא מוטה על צדו לפי דבריו על מטתו דקאמר לא על מטתו כשהוא שוכב קאמר אלא על מטתו היינו סמוך למטתו כלומר בשעה שרוצה לילך לישן

שולחן ערוך אורח חיים סימן רלט סעיף א

קורא על מטתו פרשה ראשונה של שמע ומברך: המפיל חבלי שינה על עיני וכו'. הגה: ויקרא קריאת שמע סמוך למטתו, ואין אוכלים ושותים ולא מדברים אחר קריאת שמע שעל מטתו, אלא "ישן מיד", שנאמר: אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה (תהלים ד, ה) (כל בו ורוקח ורבינו ירוחם נ"ב ח"ב), ועיין לעיל סימן ס"ג אי מותר לקרות כשהוא שוכב...

שערי תשובה אורח חיים סימן רלט

המפיל – עיין באר היטב בשם תשובות לחמי תודה שיש שרצה לומר שעפ"י הסוד אם היה ער עד אחר חצות ואז הולך לשכב אינו מברך המפיל ואין האמת כן אלא צריך לברכה בכל עת שהולך לישן ע"ש:

משנה ברורה סימן רלט ס"ק 1

ר"ל דשם מוכח בס"א בהג"ה דלכתחלה אין כדאי לילך ולשכב ולקרותה בשכיבה אפילו כשהוא שוכב על צדו ממש. כתב המ"א דוקא כשקורא זו הק"ש לשם חובה כגון שהתפלל ערבית מבע"י וצריך עתה לכוון לקיים המ"ע דק"ש לכך צריך ליזהר בכל פרטיה אבל אם כבר קרא בזמנה וקורא עתה רק משום ק"ש שעל המטה מותר לכתחלה לקרותה בשכיבה ויש שמחמירין לכתחלה לקרותה בעמידה או בישיבה אכן אם כבר שכב לכו"ע מותר להטות על צדו ולקרו. ויש לו לאדם להרגיל עצמו לשכב על צדו דוקא ואיסור גדול לשכב פרקדן דהיינו שמושלך על גבו ופניו למעלה או שפניו טוחות למטה:

שו"ת יחוה דעת חלק ד סימן כא

אולם בספר דברי שלום בהגהותיו על שער הכוונות (דף ס"ט ע"א) כתב, שעל פי הסוד אין לברך המפיל אחר חצות הלילה. וכן הסכים עמו להלכה הגאון רבי יוסף חיים בשו"ת רב פעלים חלק א' (סוד ישרים סימן י"ד). וכן כתב בספר חסד לאלפים (סימן רל"ט אות י'), שמנהג החסידים המקובלים בירושלים ת"ו שלא לברך המפיל אחר חצות לילה. וכן כתב הגאון רבי יצחק אבולעפייא בשו"ת פני יצחק (מערכת ברכות אות ע"ו). וכן כתב מהר"א מני בזכרונות אליהו (עמוד ס'). וכן כתב הרה"ג רבי יעקב סופר בכף החיים. וראה עוד בשו"ת בנין דוד (סימן כ"ט), ובשו"ת ישכיל עבדי חלק ז' (חלק אורח חיים סימן מ"ה סעיף א'). ובשו"ת מחשבות בעצה (סימן ד'). וראו לחוש לדברי האחרונים הנ"ל, שספק ברכות להקל. וטוב שיאמרנה בלי שם ומלכות.

האם יש חובה להתפלל בציבור?

הנחיות למעיין:

בסוגיה זו נעסוק בעניין תפילה בציבור. מעלת התפילה בציבור מוזכרת בכמה מקומות בדפים אותם אנו לומדים במסכת ברכות, ויש כמה שאלות אותן צריך לברר. ראשית נציין שציבור זה עשרה גברים ומעלה. [נחלקו האחרונים האם ששה שלא התפללו ויצרפו אליהם ארבעה שכבר התפללו יחשב הדבר כתפילה בציבור מי שרוצה לעיין בשאלה זו שהרבה פעמים היא אקטואלית יפנה לאגרות משה או"ח א' סימנים כח"ל ולעומתו החלקת יעקב או"ח כ' והמנחת יצחק חלק ט' סימנים ו' ז'] כלל אין ספק שמעלת הציבור היא עצומה- ואין הקב"ה מואס בתפילת הרבים, מה שנשאר לנו לברר, האם זו **חובה** להתפלל בציבור או רק **הדור** מצווה, הנפק"מ ההלכתיות רבות. אחת השאלות אותן נברר עוסקת בחייל המעוניין להתנדב ליחידה מיוחדת, אך היחידה כה קטנה שאין לו אפשרות להתפלל שם במניין, האם מותר לו להתנדב ובכך להפסיד תפילה בציבור?

1. עיין במקור 1, מה מדגיש הרמב"ם ביחס לתפילה בציבור?
2. עיין במקור 2 - דברי השו"ע בהלכות תפילה. וענה על השאלות הבאות:
 1. מהו המקור להלכה זו? [רמז דף ז: למטה]
 2. על פי דברי שו"ע, דרג את העדיפויות: תפילה בציבור, תפילה ביחיד, תפילת יחיד בבית כנסת, תפילת יחיד בשעה שהציבור מתפלל?
 3. המילה הראשונה בדברי השו"ע, האם היא מבטאת חובה או הידור והמלצה?
 3. עיין במקור 3 בדברי המשנה ברורה. מהו עיקר תפילה בציבור ומהי טעות ההמון?
 4. עיין במקור 4. לשיטת המשנה ברורה, מה עדיפותו של בית הכנסת על פני בית? ומה היסוד לדעת הגרש"ז בשו"ע הרב? מה יוצא מן הכלל? ולמה?
 5. איך מבין בעל שו"ת מנחת יצחק - מקור 6, את דברי השו"ע 'ישתדל'?
 6. עיין בדברי הגר"מ פיינשטיין מקור 7 מה טענתו? מה ההוכחה? ומה הסברה?
 7. מהי ההכרעה למעשה - מקור 8. ואיזו סברה מצטרפת?

שולחן ערוך הרב

ר' שניאור זלמן ב"ר ברוך נולד בשנת תק"ה (1745) בעיר לוז'נה שברוסיה. הוא הצטרף לחבורת תלמידיו של ר' דב בר 'המגיד' ממזריטש יורשו של הבעל שם טוב, ולמרות גילו הצעיר הפך להיות מהבולטים שבהם. רבו הטיל עליו לחבר שולחן ערוך מתוקן ומבורר, והוא החל בעבודתו שהפכה למפעל חיים, אך רק כשליש מן השו"ע שלו יצא לאור לאחר פטירתו (דפו"ר קאפוסט תקע"ד-1814), וחלקים נוספים שהיו מוכנים אבדו בשריפה. בשנת תקכ"ז (1767) נתמנה לימגיד' בעיר הולדתו לוז'נה. לאחר פטירת רבו המגיד ממזריטש בשנת תקל"ג (1773) נהיה רש"ז תלמיד-חבר של יורשו ר' מנחם מנדל מוויטפסק. בשנת תקל"ז (1777) עלה רמ"מ מוויטפסק לארץ, ורש"ז הפך לראש חסידי רוסיה. עקב הלשנות של ה'מתנגדים' נאסר רש"ז פעמיים, ואחרי שחרורו בשנת תקס"ד (1804) עבר לעיר ליאדי, על שמה הוא נקרא עד היום, שם ביסס ופיתח את חסידות חב"ד ('חכמה, בינה, דעת') אותה ייסד. ...ובין השאר חיבר את ספר 'התניא', שהוא הספר המרכזי של חסידות חב"ד עד היום. נפטר בשנת תקע"ג (1813), ובנו הבכור ר' דב בר שניאורסון ('האדמו"ר האמצעי') מילא את מקומו. ספר השו"ע אותו כתב, המכונה בידי חסידיו 'שו"ע הרב', הוא למעשה עיבוד ותימצות של השו"ע.

אגרות משה

רבי משה פיינשטיין נולד ברוסיה בשנת ה"א תרנ"ה (1895) ושם למד ואף כיהן ברבנות עד הגירתו לארצות הברית בשנת ה"א תרצ"ז (1937). ישיבתו בניו יורק, תפארת ירושלים, היא אחת הישיבות המעולות הודות להנהגתו. ר' משה היה מוכר כפוסק הגדול בארה"ב, ותשובותיו מופצות בעולם היהודי כולו. הוא דן בתשובותיו בבעיות טכנולוגיות מודרניות וגם בעיקרי היהדות. ר' משה היה פעיל בעניני ציבור וחינוך. נפטר בשנת ה"א תשמ"ו (1986).

1. רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ח הלכה א

תפלת הציבור נשמעת תמיד ואפילו היו בהן חוטאים אין הקדוש ברוך הוא מואס בתפלתן של רבים, לפיכך צריך אדם לשתף עצמו עם הציבור, ולא יתפלל ביחיד כל זמן שיכול להתפלל עם הציבור, ולעולם ישכים אדם ויעריב לבית הכנסת שאין תפלתו נשמעת בכל עת אלא בבית הכנסת, וכל מי שיש לו בית הכנסת בעירו ואינו מתפלל בו עם הציבור נקרא שכן רע.

2. שולחן ערוך אורח חיים סימן צ סעיף ט

ישתדל אדם להתפלל בב"ה עם הציבור, ואם הוא אנוס שאינו יכול לבוא לב"ה, יכוין להתפלל בשעה שהציבור מתפללים, (והוא הדין בני אדם הדורים בישובים ואין להם מנין, מ"מ יתפללו שחרית וערבית בזמן שהציבור מתפללים, סמ"ג). וכן אם נאנס ולא התפלל בשעה שהתפללו הציבור והוא מתפלל ביחיד אעפ"כ יתפלל בבית הכנסת.

4. משנה ברורה סימן צ ס"ק לג

אעפ"כ יתפלל בבית הכנסת - מפני שהוא מקום קבוע לקדושה ותפלתו מתקבלת שם יותר. **ופשוט דאם הוא ת"ח ויש חשש חילול השם כשיבוא אחר התפלה בבהכ"נ יתפלל בביתו:**

5. שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן צ סעיף י
וגם מפני שהקב"ה מצוי בבית הכנסת שטאמר אלהים נצב בעדית אל כלומר בבית מועד שלו שנועדים שם לפניו:

3. משנה ברורה סימן צ ס"ק כח

ועיקר תפלה בצבור הוא תפלת י"ח דהיינו שיתפללו עשרה אנשים שהם גדולים ביחד ולא כמו שחושבין ההמון שעיקר להתפלל בעשרה הוא רק לשמוע קדיש וקדושה וברכו ולכן אינם מקפידין רק שיהיו י' בבהכ"נ וזהו טעות ולכן חוב על האדם למחר לבוא לבהכ"נ כדי שיגיע להתפלל י"ח בצבור

6. שו"ת מנחת יצחק חלק ז סימן ו

והנראה לומר עוד בלשון ישתדל אדם להתפלל בב"ה עם הציבור וכו', דכוונתו כמו דאיתא בטור שאחרי שהביא כמה מאמרי הש"ס המדברים במעלת וגודל הפלגתו של תפילת הציבור סיים בזה"ל לכן צריך להשתדל בכל כחו להתפלל עם הצבור וכו' עכ"ל, דהדגיש בכל כחו, ובודאי רצונו לומר כלפי מה שיש לפעמים מניעות אשר לפיהן פטור מתפילה בצבור ע"י אונס וכיוצא בזה, מ"מ מחמת גודל מעלתו ישתדל בכל כחו לפנים משורת הדין אם יש באפשרותו להתגבר על המניעות יעשה כן. וכן י"ל כוונת המחבר בש"ע בלשון ישתדל וכו' וק"ל

7. אגרות משה או"ח חלק ב סימן כז

הנה להתפלל בעשרה הוא חיוב מצוה על האדם ולא רק הדור ומעלה בעלמא דהא... מחוייב לילך עד ד' מילין כשהוא לפניו בהולך בדרך אף שטוב לפניו יותר ללון כאן, וגם מחוייב לחזור לאחוריו עד מיל ונפסק כן בש"ע סימן צ' סעיף ט"ז, ומזה מובן שעד מיל מחוייב לילך אף כשהוא בביתו ומפורש... עכ"פ כיון שחזינן שצריך לטרוח הרבה מוכרחין לומר שהוא חיוב מצוה על האדם להתפלל בעשרה.... ואין לדייק מלשון ישתדל אדם להתפלל בביהכ"נ עם הצבור שבסעיף ט' /סי' צ' / לומר שהוא רק מעלה בעלמא, דגם על חיוב שייך לשון זה... ואף שבגמ' ברכות דף ח' איתא שהוא משום דבצבור נשמע ומתקבל התפלה וכן הוא ברמב"ם רפ"ח מתפלה, מסתבר שזה עצמו עושה החיוב דאם לא היה אפשרות לתפלתו של האדם להתקבל אפשר שלא היתה תפלה כלל ולא היה יוצא ידי מצות תפלה, ורק מכיון שכל תפלה אפשר שתתקבל יוצא אדם במצות תפלה ... ולכן כיון שבצבור נשמעת תמיד ותפלת יחיד אף של אדם גדול וצדיק אינו ברור שתתקבל יש חיוב על כל אדם שיתפלל בצבור והוא טעם זה שתפלת הצבור נשמעת יותר עצם הדין ממילא.

שנים מקרא ואחד תרגום

הנחיות למעיין:

העיון בנושא, מבוסס על כך שלמדת את הסוגיה הבסיסית בגמרא עד דף ח: שנים מקרא ואחד תרגום. ולמדת את דברי התוס' ד"ה שנים וד"ה ישרלים.

1. בגמרא מופיעה התקנה ללא נימוק. הראשונים דנים בסיבה לתקנת שמו"ת. מה הסבות שהם מעלים? [מקור מספר 1]
2. מה הנפקא מינה למעשה בין שני הטעמים?
3. איזה טעם הוא עיקרי? עיין בתשובת הגר"מ פיינשטיין לגבי הפרשיות- שקלים, זכור, פרה, החודש- [מקור מס' 2]
4. עיין בדברי הרמב"ם, עמוד על שתי נקודות. א. מה פשר הניסוח "חייב"? ב. האם ניתן להסיק כאיזה מהטעמים דלעיל סובר הרמב"ם מתוך מקומה של ההלכה ברמב"ם?
5. עיין בהגהות מיימוניות. מהי דעת הראב"ן?
6. מהו התרגום?
7. האם צריך לקרוא עם הטעמים?
8. עיין בשו"ע המצורף להלן ביחס לזמן הקריאה. מהו זמן הקריאה לכתחילה ובדיעבד:

שולחן ערוך אורח חיים סימן רפה

סעיף ג- מיום ראשון ואילך חשוב עם הצבור.
 סעיף ד- מצוה מן המובחר שישלים אותה קודם שיאכל בשבת, ואם לא השלים קודם אכילה ישלים אחר אכילה עד המנחה; וי"א עד רביעי בשבת; וי"א עד שמ"ע (דהיינו בשמחת תורה שאז משלימים הצבור).

רמז שכותב הלבוש באו"ח (סי' רפ"ה)
 ואל"ה שמו"ת בני ישראל, ר"ת, וחייב אדם
 לקרות הפרשה שנים מקרא וא' תרגום, וזה
 חייבים כל בני ישראל.

1. תרומת הדשן סימן כג'

שאלה הא דאמרינן לעולם לשלים אדם פרשיות עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום מי מחייב נמי להשלים בכל יו"ט פרשיות שקורין שחרית ומוסף. ובשבתות של ארבעה פרשיות ג"כ אותן הפרשיות שמוסיפין לקרות או לאו.

דכתב בהגה"ה במיימוני בשם רבינו שמחה ז"ל וז"ל אע"פ שעיקר מצוה כל פרשה ופרשה עם הצבור אם לא עשה כן ישלים כולם בשמיני עצרת שבו גומרים הצבור ובלבד שלא יקדים ולא יאחר יום אחד מן הצבור ע"כ. **מהנא נראה מדקבע היום שבו גומרים הצבור חמשה חומשי תורה בכל שנה משמע דעיקר חיוב דאצריכו רבנן להשלים פרשיות עם הצבור היינו כדי שכל אחד מישראל יקרא לעצמו כל התורה מראש ועד סוף בכל שנה כמו שעושין הצבור** מש"ה צריך לסיים ממש באותו היום שמסיימין בו הצבור דאע"פ שלא קרא כל השנה עמקן אחר גמר מצות אזלינן בכוליה דוכתא. וכן משמע מלשון הרמב"ן דטעמא הכי הוא דכתב וז"ל דאע"פ שכל אדם שומע כל התורה בכל שנה בצבור חייב לקרותו לעצמו כל שבוע ושבוע סדר של אותו שבת וכיון דטעמא דהשלמה הכי הוא נראה דלא אצריכו רבנן אלא שישלים פרשיות של כל התורה רק פעם אחד בשנה וא"כ לא צריכין להשלים פרשיות של יו"ט ושל ארבע פרשיות ומוסיפין אחרים דהשלימו כל אחת בשבתו. **אמנם נראים הדברים דלפי פירוש רבינו חננאל** דפליג על רבינו שמחה כדאיתא בהגה"ה התם ולא מפרש ההיא דרב ביבי בר אבאי בפרשיות דכולה שתא בהך סברא פליגי דלהחיא גירסא ופי' אין טעם השלמה בשביל שיסיים התורה בכל שנה כדפרש"י **אלא אפשר כדי שיהא רגיל במה שהצבור קורין וא"כ היה צריך להשלים פרשיות של יו"ט** ומוסיפין לפי טעם זה ומ"מ אפי' אי הכי הוא מתיישב המנהג לדעת אינך גאונים וקרוב בעיני שלא נהגו רבותינו להשלים.

2. שו"ת אגרות משה אורח חיים ח"ג סימן מ

אם צריך לחזור שנים מקרא ואחד תרגום בהפרשיות ו' אייר תשל"ב. מע"כ ידידי הרה"ג מהר"ח נח גאלדשטיין שליט"א.

בדבר אם קריאת שנים מקרא ואחד תרגום הוא גם על הפרשיות הנח הדין הוא להשלים פרשיותיו עם הצבור שהוא שילמוד כל התורה בכל שנה כמו שתקנו להצבור להשלים בכל שנה כל התורה, ומחמת זה נפסק בש"ע /או"ח/ סימן רפ"ה סעיף ז' אין צריך לקרות פרשת יו"ט וא"כ פשוט שה"ה קריאת הפרשיות וכל מה שקורין לבד פרשיות השבוע ואע"פ שבתה"ד סימן כ"ג הביא בשם ר"ח טעם אחר כדי שיהיה רגיל במה שהצבור יקראו שלפ"ז יש להצריך לקרא גם קריאות של יו"ט ופרשיות, הוא בעצמו מסיק שאין נוהגין להשלים אלא פרשיות של שבת כדפסק הש"ע שאין צורך להיחיד לקרותם שנים מקרא ואחד תרגום, ועיין במג"א סק"יב. והנני ידידו מוקירו ומברכו,

3. רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק יג הלכה כה

אע"פ שאדם שומע כל התורה כולה בכל שבת בצבור חייב לקרות לעצמו בכל שבוע ושבוע סדר של אותה שבת שנים מקרא ואחד תרגום, ופסוק שאין בו תרגום קוראהו שלש פעמים עד שישלים פרשיותיו עם הצבור.

הגהות מיימוניות הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק יג הלכה כה

כתב ר"נ שמצא בספרו של ראב"ן לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הציבור נ"ל דביחיד דהדר בכרך שאין לו י' לקרות בתורה איירי דצריך לכוין השעה שהציבור קורין בב"ה ויקרא גם הוא ביחיד ב' מקרא כנגד ב' שקורים בב"ה ואחד תרגום כנגד המתרגם דאם כמו שפירשו רבותינו דבקריאת הפרשה בבקר איירי כאשר אנו רגילים לימא לעולם יקרא פרשה עם הציבור למה לי, ועוד שנים מקרא ואחד תרגום למה הלא ישמע בבית הכנסת ויצא ידי חובתו ואע"פ כן מנהגנו מנהג גמור ויפה דדילמא לא יכוין דעתו בבית הכנסת לכל הפרשה ויצא בקריאתו שקרא כבר ע"כ.

שו"ת יחוה דעת חלק ב סימן לו

ואמנם הרא"ש בפסקיו לברכות (שם /דף ח' ע"א/) כתב שהוא הדין אם קורא בפירוש רש"י על התורה שיוצא ידי חובה במקום התרגום, אולם רבינו משה מקוצי בספר המצות, הסמ"ג, כתב בשם רב עמרם גאון ורב נטרוניא גאון, שיש להקפיד לקרוא דוקא תרגום אונקלוס לפי שניתן בסיני, ולכן כתב מרן השלחן ערוך שירא שמים יקרא גם פירוש רש"י וגם תרגום אונקלוס. וכן הסכים רבינו שלמה לוריא בספר ים של שלמה קידושין (פרק ב סימן יד). ורבינו הארי"י ז"ל הזהיר מאד על קריאת התרגום על פי הקבלה.

משנה ברורה סימן רפה ס"ק יז - מכאן שניגון הטעמים אינו מעכב לגבי שמו"ת

יחוה דעת שם-בסיום, הנני להעיר תשומת לב מנהלי בתי הספר שעליהם מוטלת חובה קדושה ללמד טעמי המקרא לתלמידים, כפי מסורת אבותיהם, עוד לפני הגיעם לגיל בר מצוה, כדי שיוכלו לקיים מצות קריאת שנים מקרא ואחד תרגום בטעמי המקרא, שזוהי עיקר מצות קריאת שנים מקרא ואחד תרגום

ביצחק יקרא | הערות הגר"א נבנצל על המשנ"ב | דברי המשנ"ב צ"ע כי הטעמים מבארים הכוונה.

זמן קריאת שמע של שחרית

הנחיות למעיין:

נושא זה נוגע למעשה לעיתים תכופות, יש אם כך צורך ללבן את הסוגיה היטב כדי לדעת את ההלכה. אנו נעמיק הפעם בכמה שאלות: 1. מהו הזמן לקריאת שמע של שחרית? 2. מה יעשה אדם שכדי להגיע לעבודה בזמן חייב להתפלל מוקדם? 3. מה יעשה חייל למשל, שהגיע מפעילות מפרכת ומסוכנת, ולא יכול היה לקרוא ק"ש עד אמצע היום?

1. עיין בדברי המשנה והגמרא ט: במשנה עד המילים דור דורים. כמה דעות תנאים מופיעות במשנה ביחס לזמן קריאת שמע של שחרית?
2. מה ההכרעה של אביי?
3. עיין בדף ח: למטה מהמילים 'תניא ר"ש בן יוחי אומר' עד ט. למעלה 'לסמוך עליו בשעת הדחק' מה הסתירה בין המקורות?
4. עיין במקור מספר 1. מהו זמן ההתחלה?
5. עיין במקורות 3-7. מה הזמן המאוחר, במה נחלקו הראשונים [האם זו מחלוקת עובדתית או שיש לה עיגון בסברה או בדברי המשנה], מהי ההלכה ומה הסברה שניתן אז לקרוא ק"ש?
6. בלוחות השנה יש שני זמנים לסוף זמן קריאת שמע אחד לדעת המג"א, ואחד לדעת הגר"א עיין במשנ"ב במקור 8. ממה נובעת המחלוקת?
7. עיין במקור 9. מה שואל רבנו יונה? ומה ההסבר לזמן המועדף לקריאת שמע?

זמן ההתחלה:**1. רא"ש מסכת ברכות פרק א סימן י**

אחרים אומרים כדי שיראה את חבריו ברחוק ד' אמות ויכירהו. ירושלמי במה אנו קיימין. אי רגיל הוא אפילו רחיק כמה חכים ליה. וכשאנו רגיל. אפילו קרוב גביה לא חכים ליה אלא כך אנו קיימין ברגיל ואינו רגיל כהך דאזיל לאכנסא ואתי לקיצין. אמר רב הונא הלכה כאחרים. אמר אביי לתפלין כאחרים

בית יוסף או"ח סימן נח

ומה שכתבו הרא"ש והרשב"א דתחלת זמן קריאה הוא משיכיר בין תכלת ללבן נראה דלא פליגא על מה שפסק ה"ר יונה כאחרים דאמרי משיראה את חבריו ברחוק ארבע אמות ויכירו דשניהם שיעור אחד הוא כדאמרינן בירושלמי (שם ה"ב)

2. שולחן ערוך אורח חיים סימן נח סעיף א

זמו קריאת שמע של שחרית. משיראה את חבריו הרגיל עמו קצת. ברחוק ד' אמות. ויכירונו.

זמן הסיום:**3. תלמוד בבלי מסכת ברכות דף י עמוד ב**

רבי יהושע אומר, עד שלש שעות. אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה כרבי יהושע. הקורא מכאן ואילך לא הפסיד. אמר רב חסדא אמר מר עוקבא, ובלבד שלא יאמר יוצר אור. מיתבי: הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שהוא קורא בתורה, אבל מברך הוא שתיים לפניו ואחת לאחריה - תיובתא דרב חסדא! תיובתא. איכא דאמרי, אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: מאי לא הפסיד - שלא הפסיד ברכות. תניא נמי הכי: הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שקורא בתורה, אבל מברך הוא שתיים לפניו ואחת לאחריה. אמר רבי מני: גדול הקורא קריאת שמע בעונתה יותר מהעוסק בתורה, מדקתני: הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה, מכלל דקורא בעונתה - עד י'.

4. הגהות מיימוניות הלכות קריאת שמע פרק א הלכה יא

רבינו שמחה דהא... דאמר רבי יהושע עד ג' שעות פירוש עד תחילת שעה ג'

5. הגהות מיימוניות הלכות שם

והנה לא הזכירו מזה רבותינו בעלי התוס' ולא ה"ג ולא מורי רבינו בתוס' יומא אלא כולם כתבו עד ג' שעות בסתם

6. ש"ע או"ח נח סעיף א

ונמשך זמנה עד סוף ג' שעות, שהוא רביע היום.

9. רבנו יונה (ד: ד"ה תניא)

...אע"פ שוותיקין היו קורין אותה סמוך להנץ החמה מודו דזמן התחלת קריאתה קודם הוא דהלכה כאחרים שאמרו משיראה את חבריו ברחוק ארבע אמות ... אלא שבא לומר שהוותיקין מתוך שהיו מדקדקין במצות והיו רוצים לסמוך גאולה לתפלה היו גומרים אותה עם הנץ החמה כדי שיתפללו מיד כשתנץ החמה ויסמכו גאולה לתפלה ואם היו מתחילין לקרותה מיד כשיכיר את חבריו היה הרבה בין זה השיעור ובין הנץ החמה והיה להם להתאחר אחר ק"ש ולהמתין עד שתנץ החמה ונמצא שלא היו יכולים לסמוך גאולה לתפלה ומתוך כך היו צריכים

8. משנ"ב סימן נח ס"ק ד

ומונין אלו הג' שעות מזמן עמוד השחר כן כתב המ"א ודעת הגר"א משעת הנץ החמה. **משנ"ב סימן תמג ס"ק ח** וחושבין את היום מעלות השחר עד צאת הכוכבים כ"כ הרבה אחרונים וי"א דחושבין מהנץ החמה עד עת השקיעה .. דעת הגר"א

7. מאירי ברכות דף ט/ב

לדעת ר' יהושע עד ג' שעות **לפי שהוא סובר כי מה שאמר הכתוב ובקומך בעת שיהיו בני אדם קמים ממטתם ויש מי שלא יקום ממטתו עד שעברו ג' שעות מן היום והם בני מלכים ועל כן מותר לקרותה עד סוף שעה שלישית ודע כי כל השעות הנזכרות בכל המשנה הם השעות הזמניות וענין הזמניות הם השעות שיש י"ב שעות מהם ביום וי"ב בלילה**

10. שולחן ערוך אורח חיים סימן נח א

ומצוה מן המובחר לקרותה כוותיקין (פי' תלמידים. ורש"י פי' אנשים ענוים ומחבבים המצות) שהיו מכוונים לקרותה מעט קודם הנץ החמה (פי' יציאת החמה כמו הנצו הרמונים) (שיר השירים ו, יא; ז, יג) כדי שיסיים קריאת שמע וברכותיה עם הנץ החמה ויסמוך התפלה מיד בהנץ החמה. ומי שיוכל לכוין לעשות כן שכרו מרובה מאד.

מה יעשה אדם שכדי להגיע לעבודה בזמן חייב להתפלל

מוקדם

הנחיות למעיין:

1. עיין במקור מספר 1. מה ניתן להסיק מגמרא זו ביחס לזמן קריאת שמע עבור מי שממהר [כמו אנשי משמר] ומה ניתן להסיק ביחס לזמן ק"ש?
2. עיין במקור מספר 2. מה הקושיה של התוס' ומהן שלושת הדעות לגבי זמן ק"ש?
3. עיין בדברי הרמב"ם - מקור מספר 3. דייק בדבריו, מהו הזמן המועדף לקריאת שמע בבוקר?
4. ישנה שיטה נוספת בראשונים והיא מובאת במקור 4. מהי?
5. שאלה למעיינים- כדי להבין את הסוגיה היטב יש לעיין כיצד כל אחד מהראשונים מתיישב עם כל הבריתות ששנינו. [כיצד יסבירו הראשונים את הסוגיא בדף ל. בברכות:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ל עמוד א

אבוה דשמואל ולוי כי הוו בעו למיפק לאורחא הוו מקדמי ומצלי, וכי הוה מטי זמן קריאת שמע קרו. כמאן; כי האי תנא - דתניא: השכים לצאת לדרך - מביאין לו שופר ותוקע, לולב ומנענע, מגילה וקורא בה, וכשיגיע זמן קריאת שמע קורא. השכים לישיב בקרון או בספינה - מתפלל, וכשיגיע זמן קריאת שמע קורא; רבי שמעון בן אלעזר אומר: בין כך ובין כך קורא קריאת שמע ומתפלל, כדי שיסמוך גאולה לתפלה. במאי קמיפלגי? - מר סבר: תפלה מעומד עדיף; ומר סבר: מסמך גאולה לתפלה עדיף.]

6. הלכה למעשה - עיין בפסק השו"ע במקור מספר 5. שים לב היכן צריך לעמוד ומה ניתן לקרוא בישיבה?

1. תלמוד בבלי מסכת יומא דף לז עמוד ב

הילני אמו עשתה נברשת של זהב וכו'. תנא: בשעה שהחמה זורחת ניצוצות יוצאין ממנה, והכל יודעין שהגיע זמן קריאת שמע. מיתבי: הקורא את שמע שחרית עם אנשי משמר ואנשי מעמד - לא יצא, מפני שאנשי משמר משכימין ואנשי מעמד מאחרים. - אמר אביי: לשאר עמא דבירושלים.

2. תוספות מסכת יומא דף לז עמוד ב

אמר אביי לשאר עמא דבירושלים - תימה דאביי גופיה אמר בפרק קמא דברכות (דף ט:): לקריאת שמע כוונתין דא"ר יוחנן וותיקין גומרין אותה עם הנץ החמה והיינו קודם ... ועוד קשה על מה אנו סומכין שאנו קורין אותה אחר הנץ הרבה דא"ר יהושע עד ג' שעות ואמר רב יהודה אמר שמואל התם הלכה כר' יהושע נראה דהלכה כאביי דאמר לק"ש כוונתין דהוא בתראה? ואומר ר"י דוותיקין נמי מודו דזמנה עד ג' שעות א"ע"פ שהיו ממהרין לקרותה עם הנץ החמה ... והשתא למאי דפרישית ניחא דקאמר הכא לשאר עמא דבירושלים דמצוה היא להקדים עם הנץ כוונתין ולפי שאין הכל בקיאים לעשות כוונתין נקבע אותו זמן מיד אחר זריחה לשאר עמא דבירושלים שאין יודעין לכוין כוונתין וא"ת והא אמרין בפ"ק דברכות (דף ח:): א"ר שמעון בן יוחי משום ר"ע פעמים שאדם קורא ק"ש ב' פעמים ביום אחת קודם הנץ החמה ואחת לאחר הנץ החמה ויוצא בה אחת משום לילה ואחת משום יום ופסיק רבי יהושע בן לוי כוונתיה אלמא קודם הנץ ליליא הוא ותחלת זמנה דיום הוי אחר הנץ החמה כמתניתין דהכא? מיהו רבינו תם פ"י דאביי נמי הכי ס"ל והא דקאמר לק"ש כוונתין סימנא בעלמא כלומר סמך להנץ כוונתין ולא כוונתין לגמרי דאילו וותיקין מקדימין ואנו מאחרין אחר הנץ ... וה"ר חננאל פירש דוותיקין גומרין אותה עם הנץ החמה מיד ומפרש גומרין קורין ומפרש ייראוד עם שמע היינו קבלת מלכות שמים דהיינו ק"ש

רמב"ם הלכות קריאת שמע פרק א הלכה יא

ואי זה הוא זמנה ביום מצותה שיתחיל לקרות קודם ח הנץ החמה כדי שיגמור לקרות ולברך ברכה אחרונה עם הנץ החמה, ושיעור זה כמו [עישור] שעה קודם שתעלה השמש ואם איחר וקרא קריאת שמע אחר שתעלה השמש יצא ידי חובתו שעונתה עד סוף ט שלש שעות ביום למי שעבר ואיחר.

מתוך בית יוסף סימן נח

והר"ה (ב, א מדפי הרי"ף) פסק דזמן ק"ש אינו מתחיל רק לאחר הנץ דוקא וכפשטא דהביריתא דהקורא עם אנשי משמר, דודאי לא הוי מקדימין כל כך קודם שיכיר, דהא לא הוי קורין אלא אחרי הולכת אברים לכבש, ותחלת זמן שחיתת התמיד הוא משיעלה עמוד השחר, וא"כ בין כך ובין כך ודאי הגיע זמן דמשיכיר, ואפ"ה תני דלא יצא, וגם מתניתין דיומא אתי כפשוטו, והנך ברייתות דלעיל (ח, ב) דרשב"י ודרשב"י אליבא דרבי עקיבא פליגי אהדדי, ופסקין כלישנא בתרא דהלכה אבתרייתא אתמר ולא אקמיייתא דבקמיייתא לית הלכתא כוותיה. (וכבר כתבתי לעיל שהוא דוחק לומר דתרי תנאי אליבא דרבי עקיבא), וכן פסק הסמ"ג, וכן פסק הרי"ח הביאו הרא"ש בשמעתין.

שולחן ערוך אורח חיים סימן נח סעיף ג

ומי שהוא אנוס, כגון שהיה משכים לצאת לדרך במקום גדודי חיה ולסטים, שלא יוכל לעמוד ולא לכוין אפילו פרשה ראשונה ואפילו עד לבבך, או שבני השיירה הולכים מהרה ולא ימתינו לו כלל, יכול לקרותה עם ברכותיה משעלה עמוד השחר, דכיון שעלה עמוד השחר שפיר קרינן ביה ובקומך (דברים ו, ז) וגם שפיר מקרי יוצר אור. אבל אם אינו במקום גדודי חיה וליסטים, וגם אין בני השיירה נחפזים כ"כ, אפילו יוצא לדרך אחר שעלה עמוד השחר אינו קורא עד שיגיע זמנה.

שולחן ערוך אורח חיים סימן פט סעיף ח

בשעת הדחק, כגון שצריך להשכים לדרך, יכול להתפלל משעלה עמוד השחר וימתין מלקרות ק"ש עד שיגיע זמנה. אם אפשר לו לקרות ק"ש על הדרך, דהיינו שיתכוין בפסוק ראשון וכמו שנתבאר לעיל סי' נ"ח (ב"י בשם הרשב"א), ואע"פ שאינו סומך גאולה לתפלה, הכי עדיף טפי שיתפלל בביתו מעומד, ממה שיתפלל בזמנה והוא מהלך ויסמוך גאולה לתפלה.

חייל שפיספס את זמן קריאת שמע עקב פעילות

מבצעת

הנחיות למעיין:

פעמים רבות, נמצא האדם במצב של חוסר זמן. ההלכה, כפי שראינו, מתחמת את המצוות לזמני עשייה מסוימים, אך כידוע פעמים האדם אינו עומד בזמן שהוקצה לו, מה יעשה אז? מציאות זו מצויה לפעמים בקיץ כאשר מאחרים לקום, במקרה זה כמובן עיקר התלונה היא כלפי האדם הישן. שיקום מוקדם! אך יש מקרים בהם אין הדבר תלוי באדם עצמו, אלא בנסיבות אשר בשלן פיספס את זמן קריאת שמע.

אנו נברר מה ההלכה למי שהחמיץ את הזמן, ומהם הזמנים השונים לפי הגר"א והמג"א.

1. עיין בגמרא מקור מס' 1, מהי ההכרעה?
2. עיין שוב בגמרא. האם הגמרא מגבילה את היכולת להשלים ולברך בזמן?
3. עיין במקורות 2,3. מהי מחלוקת הרא"ש והרמב"ם?
4. דייק היטב. האם המחלוקת היא על קראית שמע?
5. עיין בב"י - מקור 4. מה הוא מסביר? וממה הוא מזהיר?
6. עיין במקור 5. כמי פסק השו"ע?
7. עיין במקור 6. מהי הסברה לפסיקה?

1. תלמוד בבלי מסכת ברכות דף י עמוד ב

רבי יהושע אומר, עד שלש שעות. אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה כרבי יהושע. הקורא מכאן ואילך לא הפסיד. אמר רב חסדא אמר מר עוקבא, ובלבד שלא יאמר יוצר אור. מיתבי: הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שהוא קורא בתורה, אבל מברך הוא שתים לפניו ואחת לאחריה - תיובתא דרב חסדא! תיובתא. איכא דאמרי, אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: מאי לא הפסיד - שלא הפסיד ברכות. תניא נמי הכי: הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם שקורא בתורה, אבל מברך הוא שתים לפניו ואחת לאחריה. אמר רבי מנא: גדול הקורא קריאת שמע בעונתה יותר מהעוסק בתורה, מדקתני: הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה, מכלל דקורא בעונתה - עדיף.

2. רא"ש מסכת ברכות פרק א סימן י

יש להסתפק אם ר"ל עד חצות כשיעור תפלה אליבא דרבנן. או עד ד' שעות אליבא דר' יהודה. או אפי' כל היום כולו לא הפסיד ורב האי גאון ז"ל כתב אף כל שעה רביעית אף על פי שאינה עונתה מברך שתים לפניו ואחת לאחריה. משמע דוקא שעה רביעית שהוא זמן תפלה לרבי יהודה. אבל מכאן ואילך הפסיד הברכות. ואם בירך עובר על לא תשא (לקמן דף לג):

3. רמב"ם הלכות קריאת שמע פרק א יג'

הקורא אחר שלש שעות ביום אפילו היה אנוס לא יצא ידי חובת קריאת שמע בעונתו, אלא הרי הוא כקורא בתורה, ומברך לפניו ולאחריה כל היום אפילו איחר וקרא אחר שלש שעות.

4. מתוך ב"י סימונח

כתב הרמב"ם בפירוש המשנה פרק קמא דברכות (ט): ודע כי אלו השעות הנוכרות בכל המשנה הן השעות הזמניות וענין הזמניות הוא השעות שיש י"ב שעות ביום וי"ב שעות בלילה ושומר עד שלש שעות כאילו אמר עד כלות רביע היום אחד שיחיה היום יום תקופת תמוז או תקופת טבת. וכתב רבינו הגדול מהר"י אבוהב ז"ל הנה מבואר לפי זה שיש לנו להזהר בימי החורף למהר לקרוא ק"ש מאחר שהיום קטן ורביע היום הוא קצר

5. שולחן ערוך אורח חיים סימן נח סעיף ו

אע"פ שזמנה נמשך עד סוף השעה הג', אם עברה שעה ג' ולא קראה קורא אותה בברכותיה כל שעה ד' שהוא שליש היום, ואין לו שכר כקורא בזמנה. ואם עברה שעה ד' ולא קראה, קוראה בלא ברכותיה כל היום.

6. משנה ברורה סימן נח ס"ק כה

שעה ד' - דברכות אינם שייכים לק"ש דאע"פ שנתקנו קודם ק"ש מ"מ לאו ברכת ק"ש היא שהרי אינו מברך אקב"ו לקרות שמע והרי הם כמו תפילה ולפיכך דינם כמו תפילת השחר שהוא רק עד שליש היום:

7. ביאור הלכה סימן נח ד"ה * קוראה בלא

קוראה בלא ברכותי' - עיין במ"ב ואף שדעת הפר"ח כדעת הרמב"ם שלא נתן קבע לברכות כבר פסקו רוב האחרונים וכמעט כולן כדעת הרא"ש והטור והשו"ע ועיין בתשובת משכנות יעקב בסי' ע"ז שדעתו נוטה להכריע בדיעבד עד חצות כמו גבי תפלה דק"ל לקמן בסימן פ"ט שאם עבר הזמן תפלה אעפ"כ מתפלל עד חצות עי"ש. ואפשר שיש לסמוך ע"ז לענין אם היה לו אונס שלא היה יכול לקרות הברכות עד ד' שעות כי מצאתי בספר מהרי"ל הלכות תפילה שכתב בשם מהר"ש שהמנהג להקל בנאנס שלא להפסיד הברכות:

ברכת התורה

הנחיות למעיינים:

כידוע. בכל בוקר אנו מברכים את 'ברכות התורה'. פעמים אדם אומרם מתוך חפזון ומהירות ואינו מכווין בהן די הצורך. בסוגיה הפעם נברר מה מקור החיוב לברכת התורה, מה חשיבותה, ומה יעשה האדם המסופק אם ברך אם לאו. נא לעבור על הגפ"ת עד יא: ... 'הלכך למירינהו לכולהו'

בסוגיה אצלנו, הדיון מתחיל מתוך הנחה שיש חובת ברכת התורה, ואם ברך 'אהבת עולם' נפטר

1. עיין במקור מספר 1 העוסק בסיבה לחורבן. מהי לפי המקור?
2. האם ברכת התורה היא מהתורה או מדרבנן?
3. עיין במקור מספר 2. מהי דעת הרמב"ן, ומהי ההוכחה לדבריו?
4. עיין עוד במקור 2. למה אין הברכה כלולה בתוך מצוות קריאת שמע?
5. עיין במקור 3. כמי סובר בעל החינוך, ומהי הסברה לכך שיברך לפני! הלימוד?
6. עיין במקור מספר 4. מהי דעתו? ומה ההוכחה מדברי הרמב"ם והשו"ע?
7. עיין במקור 5. מה מכריע המשנה ברורה?

החינוך

ספר החינוך הוא חיבור על תרי"ג מצוות על-פי מנחם המב"ם, לפי סדר פרשות השבוע. הדיון בכל מצוה בספר החינוך כולל ארבעה חלקים: הגדרת המצוה ומקורה בתורה שבכתב ושבעל-פה וכן עיקר תוכנה, טעמה [משורשי המצוה], עיקרי פרטי דיניה, וכן העונש עליה, מי חייב בה ומתי והיכן המצוה נוהגת. הספר נכתב בספרד במאה הי"ג בידי ת"ת מבית מדרשו של הרמב"ן, המכנה את עצמו בהקדמה 'איש לוי ברצלוני'; הדבר גרם למדפיסים לכתוב בשער הספר שמחברו הוא ר' אהרן הלוי מברצלונה הידוע, וכך מקובל לומר. ר' אהרן ב"ר יוסף הלוי מברצלונה [הרא"ה] נולד למשפחת רבנים בברצלונה שבספרד במאה הי"ג. היה חברו של הרשב"א ובן עירו, ושניהם למדו תורה אצל ר' יונה והרמב"ן. מאוחר יותר לימדו שניהם תורה בברצלונה, ושניהם היו רבותיהם של הריטב"א ושל אחרים מגדולי אותו דור. הרא"ה חיבר ספרים רבים, ביניהם חידושים על התלמוד ועל הרי"ף [שרק חלקים מהם הגיעו לידינו], וכן השגות בשם 'בדק הבית' על ספרו הגדול של ידו הרשב"א 'תורת הבית', עליהן השיב הרשב"א בחריפות בחיבור 'משמרת הבית'. לייחוס ספר החינוך לרא"ה אין כאמור כל בסיס, וקיימות נגד ייחוס זה טענות נכבדות. יש המייחסים את הספר לר' פינחס הלוי, אחיו הגדול ורבו של הרא"ה, אך נראה שהמחבר היה אחד מתלמידי הרשב"א. הספר נדפס לראשונה בוונציה שנת רפ"ג [1523], ומאז פעמים רבות

משנה ברורה סימן מז ס"ק י

(י) ואשר בחר - ותמיד תהיה תפלת האב והאם שגורה בפיהם להתפלל על בניהם שיהיו לומדי תורה וצדיקים ובעלי מדות טובות ויכוין מאוד בברכת אהבה רבה ובברכת התורה בשעה שאומרים ונהיה אנחנו וצאצאינו וכן כשאומר בובא לציון למען לא ניגע לריק ולא נלד לבחלה:

1. תלמוד בבלי מסכת נדרים דף פא/א

דאמר רב יהודה אמר רב מאי דכתיב מי האיש החכם ויבן את זאת דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולא פירשוהו עד שפירשו הקדוש ברוך הוא בעצמו דכתיב ויאמר ה' על עזבם את תורת וגו' היינו לא שמעו בקולי היינו לא הלכו בה אמר רב יהודה אמר רב שאין מברכין בתורה תחלה

2. השגות הרמב"ן לספר המצוות שכחת העשין

מצוה טו שנצטוונו להודות לשמו ית' בכל עת שנקרא בתורה על הטובה הגדולה שעשה לנו בתתו תורתו אלינו והודיענו המעשים הרצויים לפניו שבהם ננחל חיי העולם הבא. וכאשר נצטוונו בברכה אחר כל האכילה כן נצטוונו בזו. ובשלישי שלברכות (כא א) אמרו מניין לברכת התורה לפנינו מן התורה שני' כי שם י"י אקרא הבו גודל לאלהינו. ורצה ללמוד ברכת המזון לפניו שיהיה מן התורה ק"ו מזה. אמרו ומה תורה שאינה טעונה ברכה לאחריה טעונה לפנייה מזון שטעון לאחריו אינו דין שטעון לפניו... **והעולה מזה שברכת התורה לפנייה מצוה עשה דאורייתא.** ובגמרא דבני מערבא (רפ"ז) אמרו כתוב בתורה ברכה לפנייה ואין כתוב בה ברכה לאחריה מה כתוב בה לפנייה כי שם י"י אקרא הבו גודל לאלהינו כתוב במזון ברכה לאחריו אין כתוב בו ברכה לפניו מה כתוב בו לאחריו ואכלת ושבעת וברכת את י"י אלהיך ומניין ליתן את האמור בזה לזה וכו'. מכלל זה מתבאר שהברכה הזו מן התורה. **ואין ראוי למנותה מצוה אחת עם הקריאה כמו שמקרא בכורים (ע' קלב) אינו נמנה אחת עם הבאתו (ע' קכה) וספור יציאת מצרים (ע' קנז) עם אכילת הפסח (ע' נו):**

3. ספר החינוך מצוה תל

וכל שאר הברכות כולן הן מדרבנן, חוץ מאחת שהיא מן התורה, וכן הוא מפורש בגמרא בברכות [כ"א ע"א] והיא ברכת התורה לפנייה, גם הרמב"ן ז"ל יחשוב אותה מצוה עשה בפני עצמה. והענין הזה שחיבנו האל ברוך הוא ברכה בקריאת התורה לפנייה ובמזון לאחריו, מן הדומה שהטעם לפי שהוא ברוך הוא לא ישאל מן החומר לעבדו ולהודות בטובו רק אחר שיקבל פרס ממנו, כי החלק הבהמי לא תכיר בטובה רק אחר ההרגש. אבל קריאת התורה שהוא חלק השכל, והשכל יודע ומכיר וקודם קבלת התועלת יבין אותו, על כן יחיבנו האל להודות לפניו קודם קריאת התורה. ומודה על האמת ימצא טעם בדברי.

4. שו"ת יביע אומר חלק ח - או"ח סימן ה"ה ג' ותבט

והנה בספר ילקוט יוסף ח"א (עמוד נה), פסקתי בקצרה כדברי הגאון בעל שו"ת פני משה (סימן א), והגאון מהר"י עייאש בספר מטה יהודה (סימן מז), ומרן החיד"א במחזיק ברכה (שם) שברכת התורה היא מדרבנן, ובנסתפק אם בירך ברכה"ת או לא בירך אינו חוזר ומברך מספק, דספק ברכות להקל. **וכדעת הרמב"ם שהשמיטה ממניי המצוות, אלמא דס"ל דברכה"ת מדרבנן. וכן פסק מרן בש"ע (בסוף סימן רט) וז"ל: "כל הברכות אם נסתפק אם בירך או לאו, אינו מברך לא בתחלה ולא בסוף, חוץ מברכת המזון מפני שהיא של תורה".** (ומקור דבריו מדברי הרמב"ם פ"ח מהל' ברכות הי"ב). וממה שלא הזכיר ג"כ "חוץ מברכת התורה שהיא של תורה", משמע דס"ל דברכה"ת מדרבנן, וספקה לקולא. והי"ט משום שאין הרמב"ם יחידא בסברא זו (כמו שחשב הח"י אדם בנשמת אדם כלל ט סימן א), אלא יש עוד רבים ונכבדים מרבותינו הראשונים

5. משנה ברורה סימן מז ס"ק א

(א) ברכת התורה - עיין בשאגת ארי' סי' כ"ד דמסיק שברכת התורה הוא מן התורה ולכן אם נסתפק לו אם בירך ברכת התורה חוזר ומברך ומ"מ כיון שהוא לו ספק לא יברך אלא ברכת אשר בחר בנו שהיא המעולה שבברכות כדאיתא בגמ' ועיין בשע"ת שהביא בשם קצת אחרונים דסוברין דמספק לא יחזור ויברך ובאמת קשה מאד לסמוך עליהם אחר דהרבה ראשונים [הלא המה הרמב"ן והחינוך והרשב"א בפ' ג' שאכלו] סוברים דבה"ת הוא מן התורה וידוע שעונש מי שאינו מברך על התורה גדול מאד. אך אם נזכר זה לאחר התפלה שכבר בירך ברכת אהבה רבה אפשר דיש להקל בזה אפילו אם לא למד תיכף לאחר התפלה [פמ"ג בפתיחה] ואם יכול לבקש מאחר שיוציאו בבה"ת או שיכוין לכתחלה בברכת אהבה רבה לפטור וללמוד תיכף לאחר התפלה מה טוב. ובפרט לפי מה שמצאתי אח"כ בספר מאמר מרדכי שמביא בשם הלבוש וע"ת ג"כ דהוא מדרבנן בודאי צריך לזוהר לכתחלה לעשות כן.

אנציקלופדיה תלמודית כרך ד, ברכת התורה

חיובה. הקורא בתורה חייב לברך לפנייה מן התורה, שנאמר: כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו, שכשבר משה לפתוח בדברי שירה אמר להם לישראל אני אברך תחלה ואתם ענו אחרי אמר: כי שם ה' אקרא בברכה, אתם הבו גדל לאלהינו באמן. ודרשה גמורה היא זו ולא אסמכתא... יש מן הראשונים שמנו מצוה זו במניין המצוות גדר המצוה הוא שנצטוונו לברך להשם יתברך בכל עת שנקרא בתורה, להודות לו על הטובה הגדולה שעשה עמנו, שברך בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו וציונו לעסוק בה כדי שנדע את המעשים הרצויים שבעשיהם ננחל חיי עולם. ואפילו שקורא בתורה ביחיד, ברכתה מן התורה, ומי שקורא שחרית בתורה ולא בירך, ביטל מצוה של תורה,..... ומתאחרונים יש סוברים שברכת התורה בצבור בלבד מצוה מן התורה, שאותו כתוב כי שם ה' אקרא וגו' בצבור נאמר ולא ביחיד, אבל ברכת התורה ביחיד אינה אלא מדרבנן..... ויש חולקים על כל עיקר חיוב ברכת התורה מן התורה, וסוברים שהדרשה מהכתוב אינה אלא אסמכתא, וברכת התורה היא מדרבנן.